

UIT DE VERENIGING

Het grootste nieuws hebt u wellicht al uit de krant vernomen, namelijk dat de gemeente Epe ons een subsidie heeft toegezegd van 8000 euro voor de verfilming van de canon. Tevens ontvingen wij een bijdrage van het Sint Antoniegilde. Beide instellingen dragen hiermee in belangrijke mate bij aan de realisatie van ons plan! Ondertussen is de Jubileumcommissie niet alleen bevallen van een script, maar zijn de eerste filmopnamen al gemaakt. Aline, Henk en Steven zijn er bijna dagelijks mee bezig en gaan een druk halfjaar tegemoet.

VRIJWILLIGERS NODIG VOOR DE CANNENBURCH

De stichting Geldersche Kasteelen/Geldersch Landschap zal in oktober de restauratie van kasteel, park en bijgebouwen voltooien. Het is te verwachten dat dan een stroom van toeschouwers ons mooiste cultuurhistorische plekje binnen de gemeente zal gaan bezoeken. Daarom zoekt de stichting vrijwilligers die willen helpen. Het betreft toezicht houden en geven van toelichting. Men zoekt mensen die gastvrij, klantgericht en communicatief vaardig zijn en bij voorkeur circa twee dagdelen per week, en ook regelmatig in het weekend, willen werken.

Voor informatie en opgave:

Maddy en Paul Aafjes (m.aafjes@mooigelderland.nl), tel. 0578-571292.

Museum Vaassen Historie heeft haar eerste nieuwsbrief uitgegeven, waarin niet alleen de agenda te vinden is, maar ook verslag wordt gedaan van de organisatie, vrijwilligerswerk en de toekomstplannen. Net als de Cannenburch zoeken zij nog helpende handen.

Zie verder: www.vaassenhistorie.nl

Muurschilderingen Oene

'De muurschilderingen in de kerk van Oene zijn de moeite waard om bewaard te worden, vindt de St. Kerkelijk Kunstbezit in Nederland'. (*Stentor*, 11-8-2010) De afbeeldingen dateren uit de late Middeleeuwen (circa 1500) en stellen St. Barbara, St. Gertrudis en Christoffel voor. Waarschijnlijk zijn de afbeeldingen gemaakt door een rondtrekkend schilder. Ze dateren dus van vóór de Reformatie. Voor sommige Oener kerkgangers mogen ze daarom verdwijnen onder een laagje kalk. Het college van kerkrentmeesters overweegt echter een subsidie voor de restauratie te vragen.

De voorzitter van Ampt Epe, Evert de Jonge, hoopt dat er wordt gerestaureerd. Het zou jammer zijn dat een kunstwerk van ruim 500 jaar oud uit het zicht verdwijnt.

Iets te melden voor deze rubriek? Mail naar: voorzitter@ampt-epe.nl

HOPTEELT EN HOPEESTEN

Evert de Jonge

Inleiding

Als Jan Paasman mij niet gevraagd had een onderzoek in te stellen naar de oudste herbergen in Epe, zou ik het wellicht niet hebben ontdekt: namelijk dat er vóór 1800 veel hop werd geteeld in onze gemeente. Het meest op de Emsterenk. Wie het niet weet: het goedje is belangrijk voor de smaak en de houdbaarheid van bier. Oorspronkelijk werd in het middeleeuwse brouwersproces hoofdzakelijk gruit gebruikt – een kruidenmengsel bestaande uit gagel, hars, salie, serpentijn, laurier, rozemarijn en koriander. Door het alleenrecht om gruit te verhandelen aan zich te trekken, konden overheden accijns heffen op het brouwen van bier.

Elke brouwer had zijn eigen recept en brouwde een troebel en bitter biertje. In de 14e eeuw werd het gebruik van gruit in rap tempo verdrongen door de toevoeging van hop. Dat zorgde voor een betere houdbaarheid en het gaf ook nog eens een goede smaak aan het bier. Het ‘hoppenbier’ veroverde al snel de markt.

De vrouwelijke hopplant met de hopbellen (foto: Martin Stevens)

Hop werd gewonnen van de vrouwelijke hopplant, die op bepaalde grondsoorten goed gedijt. Tot heden toe wordt het goedje nog steeds toegevoegd aan de meeste bieren, ofschoon in speciale bierwinkels nog wel eens een bier met gruit als grondstof kan worden gekocht.

De hopteelt in Emst

In onder andere Peize (Drenthe) en Vlijmen en Schijndel (Noord-Brabant) werd hop tot ver in de twintigste eeuw geteeld. Uit recent archiefonderzoek bleek dus dat het ook op grote schaal op de Emsterenk werd aangeplant. Wanneer startte de hopteelt in onze gemeente? Dat antwoord moet ik schuldig blijven. Wel constateerde ik dat er op de rest van de Veluwe nauwelijks hop werd geteeld. Emst is dan ook met recht het hoptorp van de Veluwe.

Hophandel – een van de zeldzame archiefstukken over de lokale hophandel
In 1688 daagde Jacob Gerrits Bos zijn plaatsgenoot Lambert Jacobs, wonende in Schaveren, voor de rechter. Jacobs had ‘tien dagen voor de Eper kermis’ bij Bos 15 mud hop besteld, maar toen deze kwam leveren, weigerde de koper het af te nemen. De schade voor Bos bedroeg 26 stuivers het mud, wat neerkwam op bijna 20 gulden. De hopteler kreeg zijn gelijk, waarna de schade werd verhaald.

Rond 1700 zal ongeveer 5-10% van de Emsterenk - dus circa 20 hectare - vol hebben gestaan met hoptaken, waarlangs de planten groeiden. In het najaar moesten de hoptellen worden geoogst, wat een lastige aangelegenheid was, want de staken waren vele meters hoog. Mogelijk gebruikte men ladders.

De hop werd geleverd aan de brouwerijen in Epe, Vaassen en omgeving, maar gelet op de hoeveelheid hoptelden moet er sprake zijn geweest van een exportproduct. Het zal dan ook via de Grift of over de zandwegen vervoerd zijn naar de Hattense en Deventer markten, en wellicht van daaruit via de Zuiderzee naar de Hollandse brouwerijen.

De hopeest

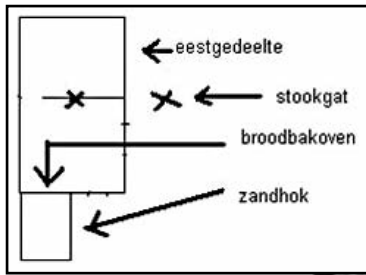
Hoptellen hebben echter een probleem: indien ze vochtig worden, verschimmelen ze snel en gaat de oogst verloren. Om dit te voorkomen werd een hopeest gebruikt als bewaarplaats: een gebouwtje waar voldoende lucht doorstroomde om bederf te voorkomen. Ze waren van steen of van hout met een strooien of rieten dak, voorzien van luchtgaten.

In Vlijmen en Nieuwkuijk (gemeente Heusden, N.-B.) zijn twee – stenen – exemplaren bewaard gebleven uit de 19e eeuw, terwijl in Haarsteeg (zelfde gemeente) nog de restanten van een hopeest (18e eeuw) zijn te vinden. Helaas, van de zeker 20 hopeesten die in Emst stonden, bleef er niet één gespaard. Het meest waarschijnlijke is dat de Emster eesten van hout waren, zodat de afbraak een peulenschil was. Ofschoon de eerste vermelding van 1648 is en de laatste vermelding van 1809, is er noch een tekening noch een schilderij gevonden waarop een Emster hopeest is afgebeeld. We moeten het doen met afbeeldingen van elders.

Herbouw van een hopeest?

Er zijn in heel Nederland twee hele hopeesten bewaard gebleven; gelukkig staan ze op de gemeentelijke monumentenlijst van Heusden. Mijn pogingen om ze te laten 'promoveren' naar de rijkslijst hebben tot niets geleid. Ook bleek het Openluchtmuseum geen beleid te hebben nog gebouwen van voor 1945 op te nemen, dus blijft de ruïne in Haarsteeg ongebruikt liggen. Helaas.

Ondertussen beschik ik over enkele tekeningen en foto's van hopeesten. Het mooiste zou zijn indien in de gemeente Epe – bijvoorbeeld bij Hagedoorns Plaatse – een (houten) hopeest zou worden gereconstrueerd. Het zou goed passen

bij de boerenplaats, tuin, opstallen en toekomstige bijenstal. (Wie neemt het initiatief?)

Een eeuw geleden maakte een zekere Jan Mommersteeg uit Vlijmen een tekening van een houten hopeest. Mogelijk zagen de Emster hopeesten er ongeveer zo uit. De indruk is dat het bouwwerk gedeeltelijk open was om de doorstroming van lucht te bevorderen.

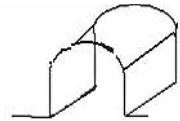
De 18e-eeuwse hopeest in Haarsteeg is voor het in elkaar zakken gelukkig gefotografeerd door H. van Bijnen. Deze foto is eigendom van Marian van der Lee-van Bijnen, zijn dochter. Voor meer informatie zie de verklarende tekeningen bij dit artikel.

In het Belgische openluchtmuseum te Bokrijk staat een gereconstrueerde hopeest. Het gebouw is van hout, leem en heeft een strooien dak. Hoe de ventilatie was geregeld, is een vraag.

En dan de vlag van Emst: daar staat o.a. een hooiberg in. Die mag, wat mij betreft, vervangen worden door een hopeest!

Eestgedeelte: Op $\pm 1,50$ m hoogte lagen latten en op die latten werd de hop gelegd. Er bevond zich een stookgat, met een toog, in het muurtje. Aan de straatzijde was er in de topgevel een opening ter grootte van een raampje.

Ovengedeelte: De oven (om brood te bakken) bevond zich boven het zandhok. Het zand bleef dan droog en men gebruikte het om op de plavuizenvloer figuren te strooien.

(Met dank aan Marian van der Lee-van Bijnen)

EVENEMENTENAGENDA 2010

Op 30 oktober 2010 houdt Ampt Epe haar najaarsexcursie. Agnes Hemmes en Wijnand Bloemink van Bureau Bouwwerk, onderzoeks- en adviesbureau voor architectuur-, bouw- en cultuurhistorie, houden dan een excursie 'Nederlandse architectuurgeschiedenis' aan de hand van voorbeelden uit Epe. Voorafgaand aan de excursie houden Agnes en Wijnand een inleiding in een van de rijksmonumenten in de gemeente Epe, te weten de Eper Gemeentewoning.

Nadere informatie volgt op onze website www.ampt-epe.nl en in de plaatselijke pers.

LEZERSRUBRIEK

STORM GORTEL – Gerrit Kouwenhoven

In de herinneringen van G. van Laar in *Ampt Epe* nummer 176 bladzijde 30 staan voldoende aanwijzingen over een windhoos om eens te zien of er nog

— Door den storm die in den nacht van Woensdag op Donderdag woedde, werd het huis, bewoond door Lubbert van Gortel in de buurtschap Gortel, geheel vernield. Een kind bekwam daarbij ernstig letsel, zoodat opname in 't ziekenhuis werd noodig geoordeeld.

meer concrete gegevens van te vinden zijn. Een Lubbert van Gortel die een zoon Dries en een zoon Jan Willem had en een kind dat tijdens de storm ongeveer in 1904 pas acht dagen oud was, moest te vinden zijn. Via de naam Dries lukte dat. Er was een Dries, geboren 8 mei 1898, zoon van Lubbert van Gortel en Petertje Mulder. Hij had een broer: Willem Jan (niet Jan Willem dus), geboren 22 november 1900. Hij woonde op het laatst Oranjeweg 117 en overleed op 2 februari 1972, 71 jaar oud (en dus niet 67). De jongens hadden een broertje Gerrit, geboren 20 oktober 1903. Nu de oude Eper couranten gescand zijn en in het streekarchief snel zijn te raadplegen en op elk woord doorzoekbaar, kwam er al snel uit dat een storm het huis van Lubbert van Gortel had beschadigd. Dat gebeurde in de nacht van woensdag op donderdag 25 op 26 november 1903. Toen was Gerrit weliswaar niet slechts 8 dagen, doch al ruim een maand oud, maar toch.

WIE WAT WAAR (1) – Frans Schumacher

Ik heb een ansichtkaart van Epe met de afbeelding Parapluie in de Dellen. De vorm van deze Parapluie en de parapluie op de foto van Willem van Putten komen, dacht ik, overeen. Het gezelschap uit 1894 bevond zich waarschijnlijk dus op een plekje in de Dellen. Een mogelijkheid?

IEWERSEN/IJWERSEN (3) – Bert Bomhof

Als nieuw lid ontving ik afgelopen week het nummer 177. Met genoegen heb ik het blad dit weekend doorgelezen, maar stuitte toch op iets wat ik even kwijt wil. In de 'Lezersrubriek' las ik het artikel over de ziekte Ijwersen (2) van Gerrit Kouwenhoven, streekarchivaris.

Er wordt gesproken over de periode 1805 -1807 waarin een tiental jonge mensen overleden zijn aan 'de ijwersen'.

Op dat tijdstip echter leefden wij in de napoleontische tijd, welke zou duren tot 1815, de (nek)slag bij Waterloo voor Napoleon. Ons land zou in die tijd diverse gebruiken en woorden accepteren (hier is er ook weer een) die gerelateerd waren aan het Frans.

Zou het niet mogelijk geweest kunnen zijn dat 'de iewersen' een verbastering is van het woord 'diversen', omdat men inderdaad de doodsoorzaak niet kende.

Misschien dat er meerdere mensen op dit woord gekomen zijn, maar ik las dit blad voor de eerste maal en weet niet wat hiervoor speelde. In ieder geval mijn complimenten voor degenen die er zeer leesbare en leerzame artikelen in plaatsen.

IEWERSEN/IJWERSEN (4) – BLEKENS - mevrouw Van de Esschert

Via Rudi Labberton nam de 77-jarige mevrouw Van de Esschert uit Epe telefonisch contact op met Ampt Epe. In het juninummer had zij in de 'Lezersrubriek' gezien hoe en passant het woord 'blèkens' genoemd werd. Volgens haar is het een woord uit het Heerder dialect en verwijst naar een kinderziekte. Zij kent het woord uit de tijd dat ze in Heerde de Dorpsschool bezocht, net voor en in de Tweede Wereldoorlog. Af en toe was er een kind afwezig en dan werd er gezegd: 'Die hev de blèkens', het kind was ziek, maar ze weet niet om welke ziekte het gaat.

De redactie is echter ook niet voor één gat te vangen en sloeg het onvolprezen *Woordenboek van het dialect van Epe* (A. van den Bremen-van Vemde en L. van den Bremen) erop na en vond daar:

BLEAKENS, de, mv., mazelen.

't Is mā goed dāj ās kiend meesta de bleakens krîeg, veur 'n groot mense is et veule slimmer (veel erger).

IEWERSEN/IJWERSEN (5) - Wimmy Baddee-Jonker

Lezend in het geweldige boek *Nagelaten werk* van H.W. Heuvel kwam ik op pagina 232 de volgende zin tegen: *'De beppe hef de iewersen (mazelen) en doo de koolde ehad.'*

Mijn dank aan Frans Schumacher en Gerrit Kouwenhoven voor het meedenken! Het raadsel is dus opgelost.

EMSTER FEEST IS GEEN KONINGINNEFEEST (1) - Jannie Jacobs-Berkhoff

Hoewel al enige tijd geleden, wil ik toch nog reageren op een stukje in *Ampt Epe*, nr. 141, geschreven door Henk Kloeze-man. Het bijschrift bij de foto op blz. 21 is onjuist.

Uit aantekeningen van mijn moeder Dina Berkhoff-van Westerveld bij de foto, die ook in mijn bezit is, blijkt dat de foto is gemaakt in 1914. Zij schrijft het volgende: *"Burgemeester Sweerts de Landas was 25 jaar Burgemeester van Epe. Hier hadden wij feest van. Ik was toen acht jaar in 1914."*

De Emster schooljeugd zong het volgende lied:

*Het dundoek wappert vrolijk uit,
langs gevels en langs toren.
Het laat op daden van de wind
een forse maatstaf horen.
Een maatstaf luid' de burgerzang,
De Burgemeester leve lang!
Hij leve lang in voorspoed en tevrede,
Houzee! Houzee! Houzee!"*

De personen op de foto zijn v.l.n.r.: Hendrikus Stegeman van de Loblinsk; Jan van Westerveld uit Schaveren; Johannes Visser woonde naast de school; Derk Pannekoek uit Achterdorp; meester A. van Logchem, hoofd der school; G.H. Berkhoff uit Achterdorp; burgemeester Sweerts de Landas, zijn twee dochters en zoon, en mevrouw Sweerts de Landas; Dwarsman en daarachter meester Velders; Jansen van het Hinkel; G. Witteveen van de Laarstraat; Hendrikus van Huffelen van de Hoofdweg.

Meester van Logchem vertrok in 1916 naar de Wisselse school. (*Uit: 150 jaar openbaar onderwijs in Emst*)

OPGELOST OENER RAADSEL 1 L'ODORAT(3)- Gerrit Kouwenhoven

Hans Bekamp heeft een zeer goede vondst gedaan door *LODORAT* te herleiden tot het Franse *l'odorat*. Dit woord betekent echter niet schoonheid, maar reukzin. Het is een van de vijf zintuigen. De andere zijn *la vue* (het zicht), *le toucher* (de tastzin), *le gout* (de smaak), *l'ouïe* (het gehoor). Dat Marie-Elisabeth Bruel er nog afge-

leide betekenissen aan toekent, moet zij weten, maar is in dit verband te gezocht. Dat een tuin 'de reuk' wordt genoemd, is uiteraard niet zo gek als je dat in verband brengt met het kunnen ruiken van geurende bloemen en planten.

De vijf zintuigen waren erg populair, in tekeningen, gedichten en op gevelstenen. Meestal werden ze afgebeeld als vijf dames van wie er een in een spiegel kijkt (het gezicht), een die gebak proeft (de smaak), een die gitaar speelt (het gehoor), een die aan een bloem ruikt (de reuk) en een die een verbonden hand heeft (het gevoel).

*D' ontloke roode roos heeft niet dan blad en kleur,
Bij reukeloozen neus, niet snoffende den geur;
De reuk des geurs verkwikt het kwijnend hart des zieken,
En bindt aan 't lijf de ziel, die vlug was met haar wieken.*

Uit het gedicht 'De Vijf Zinnen' van Joost van den Vondel

OPROEP VOOR DRAGERS FAMILIENAAM BOSCH – Tijmen Bosch

Samen met een naamgenoot ben ik bezig met een genealogisch onderzoek naar de familienaam BOSCH. Onze familie heeft vanaf de 18e eeuw haar wortels liggen in Epe (Wissel). In de 19e en 20e eeuw heeft de familie zich gedeeltelijk verspreid. Familieleden zijn o.a. te vinden in Epe, Heerde, Hattem, Apeldoorn en Kampen. Een aantal jaren geleden heeft iemand, die ook onderzoek naar deze familienaam deed, kort contact met mij opgenomen. Hij zou later terugbellen wat helaas niet gebeurd is. Oorzaak daarvan kan ook mijn verhuizing zijn naar een andere woonplaats.

Als u ook bezig bent met onderzoek naar de familienaam BOSCH of misschien iemand kent die daarmee bezig is, dan hoor ik dat heel graag van u. Uiteraard stellen wij onze onderzoeksgegevens ook ter beschikking aan anderen. Ook zijn wij van plan over niet al te lange tijd de resultaten van ons onderzoek te publiceren.

Omdat we nog geen volledig overzicht hebben – en dan vooral niet van thans levende leden van de familie BOSCH – willen we iedereen die ons zou kunnen helpen, vriendelijk vragen contact met mij op te nemen. We hebben liever te veel dan te weinig reacties. We hopen op uw medewerking. Bij voorbaat dank.

Uw reacties graag naar Tijmen Bosch (Ermelo), tel. 0341-55 09 25,
e-mail: tmbosch@xs4all.nl

DE ONFORTUINLIJKE JAREN VAN EEN VAASSENSE SCHOOLMEESTER

Evert de Jonge

In 1705 overleed Johan van Veelen, custos (koster, schoolmeester, voorzanger en doodgraver) van Brummen. Nadat dit aan de lokale ambtsjonkers was doorgegeven, besloten die via de gebruikelijke weg – lees de tamtam – bekend te maken dat sollicitaties bij het ambtsjonkerscollege konden worden ingediend. Kort daarna ontving men een tiental sollicitatiebrieven van custossen uit een ruime kring rond Brummen.

De brieven van de kandidaten waren zonder uitzondering voorzien van een proeve van bekwaamheid in schoonschrijven, terwijl een aantal van hen tevens een aanbevelingsbrief van de lokale kerkenraden meezond. De jonkers hadden het voor het kiezen. De keus viel op kandidaat Henricus Hertog, custos van Vaassen. De man werd per brief op de hoogte gesteld van zijn benoeming. De jonkers memoreerden wel dat er enige onrust was in het ambt Brummen, want ze waren kien genoeg om te beseffen dat zoiets al wijd en zijd bekend was.

Hertog had al gehoord van de sfeer in Brummen. Daarom kwam het ambtsjonkerscollege hem tegemoet, want indien hij wilde, mocht hij wachten met de verhuizing naar Brummen, totdat de sfeer verbeterde. Hertog was echter een eigenzinnige man en sloeg dat in de wind. Mogelijk was hij bang dat bij zijn entree in Brummen er nog nauwelijks leerlingen waren, en dat leidde meestal tot geringere inkomsten. Het was in die tijd namelijk de gewoonte dat leerlingen betaalden met door hun ouders meegegeven voedsel, zoals broden of zakken meel. Bovendien was er in het buurtschap Oeken een bijschool, zo hadden de jonkers Hertog laten weten. Alsof dat van gisteren was, want de bijschool was er al zo'n 40 jaar. Maar dat wist Hertog niet. Enige schijnheiligheid was de adellijken niet vreemd.

In januari 1706 schreef de Vaassense custos een brief waarin hij de jonkers uitvoerig bedankte voor de aan hem verleende gunst en beloofde bij voorbaat eeuwige trouw aan de heren. Dat men hem in Brummen nu niet bepaald gunstig zou ontvangen, zo schreef hij, kon hem niet beangstigen, want hij stond zijn mannetje! De jonkers wisten nu wat voor vlees zij in de kuip hadden en in hun volgende vergadering werd het besluit hem aan te stellen snel bekrachtigd.

Het is de vraag of Hertog wel wist waaraan hij begon. De dag in het voorjaar 1706 dat de Vaassense custos in Brummen aankwam, zou hij niet snel vergeten. Het giste daar aan alle kanten. De inwoners waren al enige tijd in verzet, want men vond dat de ontvanger te veel belasting inde. Kort daarvoor was een groep *'mannen, wijven en jongens, met enige vreemden die daarna niet meer zijn gezien, gewapend met stokken'* naar de herberg opgetrokken waar de ambtsjonkers vergaderden. Noodgedwongen hadden de adellijken daar een benauwde nacht beleefd, want de menigte wilde hen niet laten gaan. De dag daarop trok een in allerijl opgetrommelde compagnie soldaten vanuit de Gelderse hoofdstad het dorp binnen om orde op zaken te stellen. Het bleef echter onrustig, al met al geen prettige sfeer waarin Hertog belandde. Gelukkig hadden de jonkers aan de schout opdracht gegeven de

onfortuinlijke op te vangen en te begeleiden naar zijn nieuwe woning. Eenmaal gesetteld kon hij beginnen met zijn taak, die volgens een resolutie van het Kwartier van Veluwe uit 1689 nauwkeurig was omschreven:

'In 't bysonder hy sal op de kerckdagen voor de predicatiën ter behoerlicke ende gewoonlicke tyden de clock luiden, voor de gemeente voorlesen ende voorsingen ende de vordere kerckdienst betrachten, de kerck suiver ende claer ende alles op siin plaets houden ende wat daerin is, wel bewaeren ende, wanneer deselve eenige reparatie noodig moge hebben, ons dat tiidlick aangeven ; voorts op 't uerwerck vlytiglick passen ende 't selve in goede order houden; oock alle middagen op de slag van twaelf ueren de clock een half vierdeel uers lang luiden, opdat de afweesende in 't veldt de tiidt te beter weeten moogen; de dooden ende begravenissen overluiden; school houden ses dagen in de weeck 't geheel jaer door, soowel des somers, hoe weinige oock dan ter school gesonden mochten worden, als des winters; de jeuchdt, die aen syne onderwysing wordt toevertrouwt, wel leeren spellen, leesen, schryven, oock cifferen ende reekenen ter noodtdruft ende nae ieders begryp de eerste beginsele ende gronden der christelicke religie ende in de vrees des Heeren ende goede seden onderhouden ende de school oock suiver ende claer ende de sitplaatsen wel geschikt ende onderscheiden hebben. Om in 't gene voorgeschreven is, niet verhindert te worden, hy niet sal mogen hebben eenige van die hanteeringen, welcke te hebben by de 5. articul van de voorsegde schoolorder aen de schoolmeesters verboden is, ende geensins mogen tappen ofte gelaegen setten. Voor al welck hy trecken ende genieten sal boven 't gewoonlick schoolgeldt, dat de schoolieren betaelen, de baetschappen, nutschappen ende profyten, die van outs tot 't custers- ende schoolmeestersampt ziin staende ende behoorende ende by de voorsaeten wettiglick genooten ziin; alsoock 't gene voor huishuer ofte anders hem sal mogen worden toegelegt by de uytsettingen, die van de erponding gedaen worden. Waerin van hem wel ende getrouwelick, als aen een goedt custer, voorsinger ende schoolmeester toestaet, ganschlick te quytten de voornoemde Hartog ons in eedes plaets by handttasting heiliglick belooft heeft, dienvolgens wy hem sullen setten ende stellen mits dese in de possessie ende gebruick van 't voorsegde custers-, voorsingers- ende schoolmeestersampt, mitsgaders van de voorsegde baeten, nutschappen ende vervoallen; versoeckende ende ontbiëdende respectivelick de Classis van Overvelouwe, desselfs gedeputeerde, predicant ende gemeente der kerck te Brummen, voorts scholtis ende opgesetene des ampts Brammen, alle ende iedere, die dit aengaen ende betreffen mach, de voornoemde Henricus Hartog voor custer, voorsinger ende schoolmeester aldaer te erkennen ende hem 't gene voorgeschreven is, rustelick, vredelick ende volcomenlick te laeten doen, genieten ende gebruicken.'

Een mondvul geboden en verboden. Daar hoort dan een fraaie school bij, zo zou je toch mogen denken. Maar niets was minder waar. De school van Brummen bestond niet fysiek; er was geen eigen gebouw. De vorige schoolmeester had noodgedwongen gebruik gemaakt van een kamer die hij huurde van een inwoonster. Toen Hertog dit 'contract' wilde voortzetten, kwam hij voor een gesloten deur. De eigenaar wenste niet verder te verhuren. Noodgedwongen week hij uit naar de kerk. Nu was het daar in de zomer goed toeven, zeker als het warm was, maar in de winter was het er koud, koud en nog eens koud. Een kerk had nu eenmaal geen kachel. Niet voor niets namen de kerkgangers stoofjes mee! Hertog trok dan ook al in augustus 1706 aan de (school)bel bij de jonkers, want hij zag de (koude) bui al hangen. De heren reageerden welwillend op het verzoek om een echte school en gaven bovendien toe dat het geen pas was om een gewijde plaats te bevolken met jeugdigen die nog wel eens een lolletje uithaalden. Een oplossing hadden zij echter niet zo een-twee-drie. De heren adviseerden Hertog om een deel

van de windkorenmolen te huren; dat zou soelaas bieden... Van de kou op de tocht, dus bleef Hertog smeken om een oplossing.

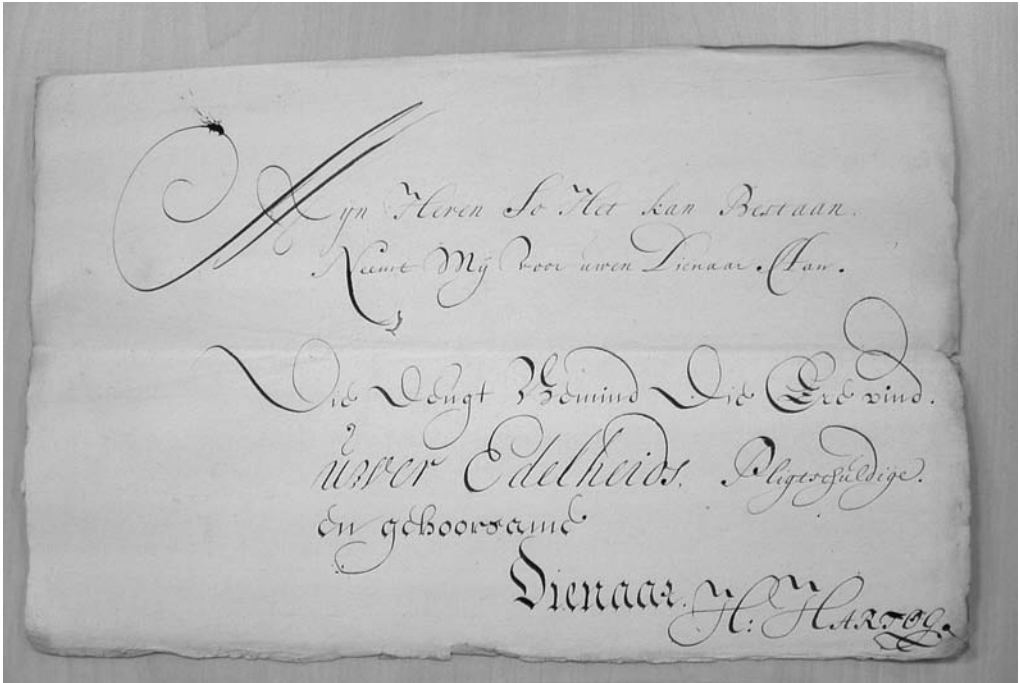
De jonkers moesten antwoord geven en uiteindelijk leek de kogel door de kerk te gaan: men besloot een schoolkamer te bouwen. Zolang dat niet was uitgevoerd,

An D'ERLE Hoog-agtbare
HEREN
Mijn Heren, Ampts. Jonkeren,
Des Ampts Brummen.
En Met deselve, Den 3vel. EDE. Heer. N. Helt.
etc.

De Dankbaarheid, En Bereidwilligheid Die Ik Suppl.
u EDE. EDE. seguldy Ben Verpligten My u EDE. Ewig te
Ghehoorsamen, En sonder ophouden Te Danken: Ende deels Voor
Moeyte die u EDE. om My Suppl. Heeft Believen Te Nemen
Andersdeels dat Men aan myn Van Gintse Toont. Redenen!
So sy Met geen Erroren Van Dankbaarheid, Zekend Blijden
Het onderscheit Van de Gantsche Werelt Maar: Ne! maar Versterken
De Begnaaming Te Hebben om u EDE. so Ten dienst te staan: Als ik
Suppl. Aan u Hoog-Agth. 3vel Verpligt waer.
Het ondverschillen Van de Werelt Ghevoert heb, dat Men My Suppl.
So danig Gaat Blasphemeren dat De Kinderen, daar Van Te Berg-Rypen En
Ik ter Moeyte om Ben In Tegensiel, heb ik My Ikedenom Gintse
Gintse, de Hartemond, Voor geen Rechtschapen Gemact. Aan paarde
Blyven, Maar, Als Een Te Hoog Opluikende Bloem, Verdort
En My 3vel Verder, inlaten om i' schryven, EDE. HEREN!
Gaar denge Der Mediegn' Ryn Medicamenten (sonder Enig Gelyk) Extimere
Ben ik In Vrese Men Van My oek dus, vordeld, En denge u EDE. 3vel
Zekert u, dat men Vinden, En Vanden Dacht, Berogt My maar op den
Dartdyg. Het sy dan, hoe 't is, Ik stell. My. Allenig, Aan 't ondersch
Van u EDE. Al dan colicature, ik Suppl. u 3velgeboen Gintse.
Beveel, u EDE. Gode, En den Voorde signu
Genadi.

Hoog. 3velgeboen Heren. u Edelheids
Aller Nigtschuldigen. En Ghehoorsame
Dienaar, H. Hartog

Sollicitatie van Hertog

Hertogs bewijs van 'schoonschrijven'

mocht de custos zelf een geschikte kamer zoeken en die huren. De aldus met een kluitje in het riet gestuurde schoolmeester startte onmiddellijk met een zoektocht... echter zonder resultaat.

In december 1706 moesten de jonkers zich over het volgende verzoek van Hertog buigen. De custos vroeg niet alleen schoolbanken, maar ook nieuwe schoppen om zijn werk als doodgraver uit te kunnen oefenen. De druk van Hertog voor een schoolgebouw nam nu toe. Hij herinnerde de jonkers eraan dat zij in feite al in maart 1706 hadden aangetekend in het resolutieboek:

'Aengesien geen schoolhuis te Brummen is ende het voor de aencomende custers, voorsingers ende schoolmeesters moeilick valt in huer te becomen sulck huis, waeraen een bequame camer zy om school te houden, by de gelegenheidt, dat de gedaene timmeringen aen de kerck ende toorn ende aen de weem (pastorie) sullen opgenomen worden, besichtig sal worden de gerfcamer, aen de kerck staende, of deselve sall connen tot een schoolcamer geschikt worden, ende een besteck gemaect van wat daertoe in opsicht van 't dack, haertstede, vloer, glasen, buitendeur, tafel ende schoolbancken vereischt sal ziin ende hoeveel het nae gissing sal kosten moeten.'

De gerfkamer verbouwen bleek echter een illusie, want deze was te klein en bovendien stond een steunpilaar in de weg. Geen wonder dat in de vergadering van het volgende jaar de zaak weer op de agenda kwam van het college. Het besluit werd genomen om een van de ambtsjonkers te belasten met het zoeken van een andere oplossing, namelijk *'of voor de gerfcamer daer gemaect worde een schoolcamer, lang 20 ende breed 16 voeten, met een schoorsteen in de oostsiidt, met twee cruistraemen in de suidtsiidt ende met een deur in de westsiidt.'*

Tevens werd die dag besloten om ten behoeve van de school aan te schaffen:

'een schoolmeestersstoel met een lessenaer aen deselve voor hem ter lengte van vier voeten ende een half; een schrijftafel, lang 15 voeten ende breed 4½ op een stevige viercantige voet ende tot de voorsegte tafel 2 sitbancken van gelijke lengte als de tafel, op uytstaende vaste stempels ofte staven wel gespannen; voorts sitbancken voor de leerlingen, liefst ses, van balckdelen ieder van 18, 19 ofte 20 voeten, soo sy nae de gelegenheid van d' gemack daer passen, anders acht van 10 ofte 12 voeten ofte andere, als nae bevondene groote van 't gemack sal goetd geacht worden.'

Met een oplossing in het vooruitzicht bleef Hertog trouwhartig lesgeven, dromende van een toekomstige 'moderne' school. Maar het liep anders. Noch in 1707, noch in 1708 werd met de bouw begonnen. De reden zal de slechte financiële situatie van het ambtsbestuur zijn geweest.

In september 1708 was Hertog het goed zat en beklagde hij zich bij de jonkers. Hij zag het niet zitten om weer een winter met zijn leerlingen in het enge en rokerige vertrek, waarin hij nu school hield, te moeten zitten. De jonkers voelden wel met de man mee en onderzochten nog eens de mogelijkheden. Nu ging er een licht branden, want wellicht was het op pastoriegrond staande armenhuisje aan de westelijke uitgang van het kerkhof een geschikte plek. Toen bleek dat dit voor een schoollokaal te groot en voor een meesterswoning met school weer te klein was, kwamen de heren met een oude oplossing: de gerfkamer.

Hertog was nu de wanhoop nabij. Hij zong het even uit in Brummen om in 1710 te vertrekken naar een beter betaalde baan in Zutphen. Hij was zo geërgerd dat hij vertrok zonder op te zeggen. Zijn verbouwde leerlingen werden door Hertogs vrouw, druk bezig met pakken, op de hoogte gesteld van het vertrek, met de korte mededeling dat er geen school meer werd gehouden. Niks eeuwige trouw aan de ambtsjonkers van Brummen!

Geschrokken van het vertrek van de schoolmeester ging nu eindelijk de kogel door de kerk. In 1711 werd nu prompt een nieuwe school gebouwd op de plaats van de gerfkamer. Of Hertog nog eens is wezen kijken, kunnen we betwijfelen.

Slot

De lotgevallen van Hertog geven een kijkje in de keuken van het toenmalige onderwijs. Of in het schoutambt Epe de situatie anders was, is de vraag. Het lesgeven aan de jeugd had niet de hoogste prioriteit van de toenmalige bestuurders. Kerkelijke autoriteiten vonden het wel belangrijk, immers hoe kon men de bijbel bestuderen en catechismus volgen als men niet kon lezen? Pas in en na de Bataafs-Franse tijd werd er meer gedaan door de burgerlijke overheid om onderwijs toegankelijker te maken en uiteindelijk te verplichten.

Bronnen

Regionaal archief Zutphen, Oud-archief schoutambt Brummen, invnr. 1, 11.

Bijdragen en mededelingen 'Gelre', deel XII (1909), (artikel Veen over Brummen ten tijde van de ambtsjonkers).

EEN VERGETEN KASTEEL IN EPE: DE QUICKBORN (2, slot)

Evert de Jonge

In het eerste artikel van een serie van twee is beschreven hoeveel moeite de Van Dompseleers, en later Willem Hendrik van Broeckhuijsen, hebben gedaan om enerzijds tot de ridderschap te worden toegelaten en anderszins de Quickborn tot havezate te maken.

Toen in 1777 collega-ambtsjonker Van Haersolthe tot Yrst een beschrijving maakte van Epe, schreef hij het volgende over De Quickborn:

'Een oud adellijk goed twee uren gaans van het Loo en drie uren van Deventer, Elburg en Zwoll, bestaande als namelijk in een schone en welbeplante en op zijn Hollands aangelegde Hofstede omtrent twee honderd passen van de kerk tot Epe mit een hegt en sterk heerenhuijs rondom in zijn grachten stalling en Koethuijs nevens een Tuinmanswoning alsmede een groot bos voor het huys verdeeld in alles en verder opgaande bomen, ook hoge scheringe van banken benevens schone tuynen in vakken verdeeld, ook singels, vijvers en watervallen, etc. Zijnde in zijn omtrek binnen zijn wallen ruim zes morgen groot van ouds genaamd den Quickborn, leenhorig aan het Fürstendom Gelre en graafschap Zutphen ten Zutphensen rechten, voorts daartoe gehorende twee gestoelten, een gemetselde kelder in een grafstede in de kerk tot Epe. De oudheid van de hofstede kan gevonden worden in het "Onroerende Nederland, door des wapenen des Konings van Frankrijk", geschreven zo men meent door Brouwer gedrukt tot Amsterdam bij de boekverkoper Doorink in 1678, twee delen in quarto aldaar te vinden op de kaart der zeventien Nederlandse Provincies, 1e deel pag. 340, 2e deel pag. 341, alsmede in de Tegenwoordige Staat der Nederlanden, 3e deel, pag. 428 en 503. Doet jaarlijks in de vordinaire verponding fl. 6-12-10, tins fl. 2-0-4, bezwaard met zes haardsteden.'

De status als havezate was ronduit verdiend.

Al snel begon De Quickborn echter aan zijn zwanenzang. De bezitter was niet tevreden met alleen zijn Epese bezit en kocht ook huize De Beele bij Voorst, waarna hij zich Van Broeckhuijsen tot Quickborn en de Beele noemde. De stijging op de maatschappelijke ladder ging voort, want hij werd kort daarna burgemeester van Harderwijk, ontvanger der konvooien en licenten (douane-inning) aldaar en tot slot gedeputeerde van de Gelderse Staten. Door al zijn functies verbleef hij, met zijn vrouw Eleonora Sophia Carolina van Hövell en zijn acht kinderen, in Harderwijk of Arnhem. Hij overleed in 1788.

De zwanenzang

In 1790 werd het echtpaar Aart Overbosch en Teuntje van Barneveld eigenaar van De Quickborn. Overbosch was een rijke boer, die profiteerde van de veranderingen in de samenleving bij de stichting van de Bataafse Republiek in 1795. Hij werd lid van de toenmalige gemeenteraad en later wethouder.

Al na zestien jaar verkocht Overbosch De Quickborn aan de heer Frederik Hendrik Juck, apotheker te Epe, en diens vrouw Elisabeth Mulder. In 1811 werd 'Huize de Kwickborn' alweer van de hand gedaan aan de heer Nicolaas van Berken

*Boerderij De Poll aan de Lohuizerweg (1902)
Met dank aan Gert van den Esschert*

Bijsterbosch, wonende te Kampen. Voor 5250 Francks of 2500 Hollandse gulden verwierf deze het *'Goed en Havezathe de Kwikborn, herenhuis ofwel spijker, nummer A 60 en V 62, voorts een bouwhuis en tuinmanswoning (De Pol), A 61 en V 63, met desselfs Bassecour en Hof, den Kersenhof genaamd en den Groten Hof alsmede opgaande bomen, allies (allee'n) en plantzoen, gelegen bij de Wheem (pastorie) en Wheemecamp met desselfs sloten omgeven.'*

Blijkbaar kocht Van Berken Bijsterbosch het goed met de bedoeling het huis De Quickborn af te breken. Dat moet snel zijn gebeurd, want op 30 augustus 1813 werd Jannes Jans van Zuuk, dienstknecht en wonende te Epe, eigenaar van de oppergrond van De Quickborn, zijnde zaailand met bomen, groot 1 hectare, 70 are en 32 centiare, voorts de twee huizen daarop staande, waarvan een genummerd was N 63 en het land N 865, gelegen te Epe op het dorp, voor 1000 Hollandse gulden. Het huis zal dus tussen november 1811 en augustus 1813 zijn afgebroken.

Na Van Zuuks overlijden in 1856 bleek dat hij nog de twee genoemde huizen op het terrein van de voormalige Quickborn bezat. Het geheel werd toen De Pol genoemd. Later kwam het voormalige terrein in bezit van de adellijke familie Van der Feltz, waarvan enkele leden burgemeester van Epe of Voorst waren. Een deel van het terrein werd afgestoten naar de Maatschappij tot Exploitatie van Bouwterreinen te Epe, waarna villabouw volgde. Van De Quickborn rest niets meer.

Onderzoek wees uit dat het gebouw achter de villa's aan de huidige Quickbornlaan gelegen moet hebben, in het park. De naam van de tuinmanswoning, De Poll, leeft nog voort in een gelijknamig herenhuis aan de Lohuizerweg. Twee eeuwen geleden viel het doek voorgoed voor het enige kasteel en de enige havezate in Epe.

Bronnen

Gelders Archief, Arnhem:

- archief Huis Keppel, invnr. 116 (fol. 64 en 78), 1436, 1437 en rekest 257, 498, 533 en 579.
- Rechterlijk archief Veluwe en Veluwezoom, proces nr. 84-9, invnr. 334 (bank van Epe), invnr. 910.
- Archief Huis Cannenburch, afschrift verpondingkohier ambt Epe, 1648.

Streekarchief Noord-Veluwe, standplaats Epe:

- Archief notaris Bricheau, Vaassen, akte 1811 nr. 65.
- Archief notaris Tulleken, akte d.d. 31-8-1813.
- Archief notaris Van der Feltz, akte 1857, nr. 40 d.d. 19-5-1857.
- Oud-archief gemeente Epe, invnr. 59, 70.

Literatuur

Ampt Epe, nrs. 9 en 101.

Werken Gelre, dl. XIV.

Leenregisters kwartier van Veluwe, uitgave Oudheidkundige vereniging Gelre.

Mr. W.J. baron d'Ablaing van Giessenburg, *De Ridderschap van Veluwe* (Den Haag 1859).

E. de Jonge, 'Adel, ridderschap en (ambts)jonkers in het ambt Epe' in: *Ampt Epe*, nr. 121 (september 1997) 1-13.

R. Wartena, 'De Van Dompseleers, 1400-1600' in: *De Nederlandsche Leeuw*, jaargang 1962.

FESTIVAL 'OVERSTEKEND WILD' IN EPE

'Overstekend Wild' is het nieuwe Veluwse kunstenfestival voor buurgemeentes. Het is een festival voor kleine optredens op bijzondere of onverwachte locaties. De eerste editie van 'Overstekend Wild' vindt plaats op zaterdag 16 oktober a.s. in vier Veluwse gemeenten: Barneveld, Elburg, Epe en Putten. In onze regio komt Overstekend Wild in 2011 naar Heerde; in 2012 is Hattem gastheer voor het kunstenfestival.

'Overstekend Wild' wordt in opdracht van Cultuurpact Veluwe georganiseerd door centrum voor de kunsten 't Klooster te Harderwijk. Stichting Steunpunt Kunst en Cultuur Noord-Veluwe assisteert in de regio Epe, Hattem, Heerde.

Met Cultuurpact zetten de provincie Gelderland, de gemeentes en KCG zich samen in voor versterking van kunst en cultuur in de regio. Cultuurpact Veluwe bestaat uit de gemeenten Barneveld, Elburg, Epe, Ermelo, Harderwijk, Hattem, Heerde, Nijkerk, Nunspeet, Oldebroek, Putten en Scherpenzeel. www.cultuurpact.nl.

Meer informatie over het festival zelf kunt u vinden op:
overstekendwild@tklooster.nl en
www.festivaloverstekendwild.nl.

VOETTOCHT OVER DE OOSTELIJKE VELUWE

In het begin van de vorige eeuw verscheen van de hand van de schrijver D.J. van der Ven een serie boeken onder de titel *Ons mooie Nederland*. In 1918 kwam deel III, *De Veluwe*, uit. Hierin worden een aantal voettochten beschreven over de verschillende delen van de Veluwe.

In de voettocht hieronder over de Oost-Veluwe neemt de schrijver ons mee van Nunspeet via Vierhouten naar Epe. Om een indruk te krijgen van de manier waarop bijna 100 jaar geleden een dergelijke voetreis werd beschreven, wordt deze geheel (en ongewijzigd) uit het boek weergegeven.

De moderne landschapsbeschouwer die op zijn voettochten intellectueel genot heeft aan het begrijpen der bodemvormen, zal vooral aan de Oostelijke Veluwerand een uitgebreid onderzoekingsveld vinden, dat hem menige verrassing zal bieden. We bevinden ons in het zeer eigenaardige terrein dat door van Baren het kame-landschap is genoemd, en dat bestaat uit ontelbare heuvels en komvormige inzinkingen welke vooral ten Noordwesten van Epe begeleid worden door äsar of slangvormige smeltwaterruggen. Deze ongeveer 100 meter lange heuvelrijen typeeren bij Epe en Heerde het heidelandschap, geven dit een heroïsch karakter en staan bij de bevolking bekend als de Renderklippen en Kamperklippen. Wie ze wil leren kennen en tevens vertrouwd wil worden met de karakteristieken van dit grillige Veluweland, kan ik den volgenden dagtoer aanbevelen, beginnende te Nunspeet en eindigend te Epe.

De heide rondom huis De Renderklippen werd in 1931 bebost.

Van Nunspeet wandelen we eerst langs den grintweg van Vierhouten tot links een boswegje afslaat, het bekende Eibertjespad. Dit wegje, dat op de Nunspeetse wandelprogramma's trouw verschijnt, voert langs de Mythstee. Dit is een geheimzinnige plek – één van de vele – in het land der Nunspeetse sage-bergen. Men ziet er een laagte, omringd door een wal, die op regelmatigigen afstand ronde gaten vertoont. Dorpshistorici willen hierin de laatste resten zien van een vergaderplaats der oude Germanen, maar zou hier ook niet de vraag geopperd mogen worden of die gaten wellicht hun ontstaan te danken hebben aan het in deze streek druk beoefende eekersbedrijf?

In de onmiddellijke nabijheid van de Mythstee vindt de wandelaar ook enkele meertjes – veentjes genoemd omdat ze turf leverden – die hun ontstaan te danken hebben aan het feit dat hier ongeveer op een meter diepte een harde grondlaag het water belet weg te zinken.

De verspreide waterkommen met hun druk vogelleven en hun sobere omgroeiing, zijn mede een indicator voor het typische kame-landschap en zouden zeker meer worden aangetroffen, als er op de Veluwe ook meer keileem werd gevonden. Langen tijd heeft men gedacht, dat keileem nergens ten Westen van den IJssel te vinden was, al meende van Baren in het roodgekleurde keizand ook een verworpen keileemrest te mogen zien. Maar ook hier bracht een nader onderzoek op de excursie van het Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap een verrassende en opzienbarende ontdekking! In een paar groeven ten Westen van Voskuil, werd duidelijk dit verweringsproduct van het Scandinavische graniet en gruis aangetoond, en daarbij werden nieuwe problemen aan de orde gesteld in betrekking tot de vergelijking van het diluvium ten Oosten en ten Westen van den IJssel, van het Veluwsche oude en het Twentsche jonge moreenenlandschap.

Oude Nunspeeterweg, Tongeren (1925)

Veluwe Hut te Epe

Men stelt zich de wording van die tallooze Noord-Veluwsche heuvelreeksen thans zoo voor, dat in de postglaciale klimaatperiode, toen het ijs langzaam afsmolt, zich onder de plastische ijsmassa slingerende smeltwaterstromen vormden, die op hun bedding zand afzetten. Toen tenslotte de ijsmassa geheel was verdwenen, bleven nu deze zandafzettingen over als de typische slangvormige ruggen die we op de wandel- en rijwielkaart van Epe aangeduid vinden onder den naam van Wiesberg, Tepelberg, Galgenberg, Renderklippen, Kamperklippen en de Tongerensche en Gortelsche bergen. Men dient hierbij te bedenken, dat de naam berg minder juist duidt op een afzonderlijke hoogte, die kegelvormig uit de vlakte oprijst, dan wel op een grooter geheel, een gebergte van elkaar opvolgende en met elkaar samenhangende hoogten, waarvan dan de meest domineerende, die als individu het sterkst tot de bevolking spreekt, den naam krijgt voor het geheele heuvelcomplex.

De geologische samenstelling van deze hooge kames vindt haar afspiegeling in het gebruik dat de mensch van den bodem maakt. En die bodemproductie is vrijwel nog overal beperkt tot keiendelven en grintgraven.

Voor al bij Soerel en Tongeren doch ook meer Noordelijk naar Elspeet en Oostelijk naar Epe en Heerde komen tallooze grintgroeven voor, die een materiaal leveren, dat prachtig afgeronde stenen bevat, als overtuigend bewijs, dat ze hebben blootgestaan aan een langdurige, intensieve waterwerking.

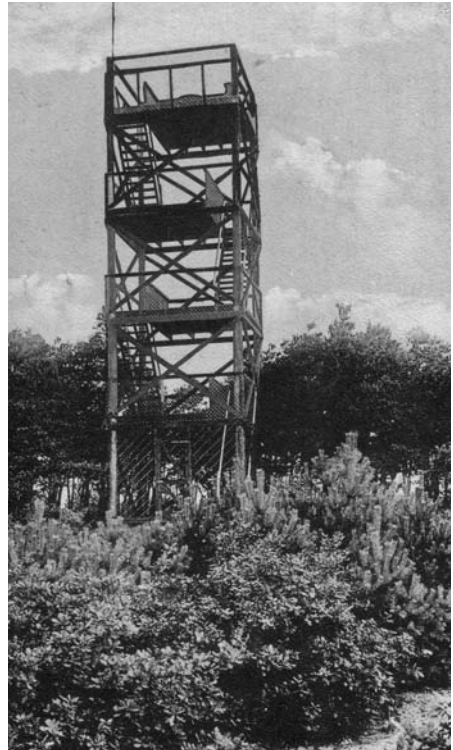
De stugge grond, die zich maar moeilijk door de hedendaagsche bodemtechniek in cultuur laat brengen, kan maar weinig bestaanshulpmiddelen aan de bevolking bieden. Toch kleurt overal in het voorjaar het frissche groen van de roggeakkers, er naast het dofbruin van kampen akkermaalshout. En in het uiterste Noorden, bij Wezep, waar de heidezoom iets meer toeschietelijk was, daar heeft een vlijtige bevolking van o zoo kleine keuterboertjes zich gevestigd. In ver uit elkaar gebouwde buurtschappen, die gezien van den Vuursteenbergr of den hoogen

Woldberg, een tafereel geven van zeldzame bekoorlijkheden. Dat is het wijde land van den veeleischenden en weinig gevenden arbeid, waarin de paden als geel-zwarte strepen loopen van gehucht tot gehucht en de gehuchten bestaan uit bijeen gegroepde, rietgedekte stulpjes. Wanneer ge het dan treft, dat een late zonnestraal heenglijpt over het hooge laangeboomte van den Zuiderzeestraatweg, dan kunnen die geelgepleisterde geveltjes plots opblozen en dan flikkert een wijle hier en daar een klein ruitje in vreugde, dat het nog even het zonnelicht mag vasthouden....

Doch ook hier is er verandering en verbetering gekomen! De Veluwsche stulp zal verdwijnen, zoogoed als de Drentsche plaggenhut en het Twentsche losse hoes. Daarom was het een goede gedachte van de Vereeniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer te Epe, om in een vrolijk dennenboschje het oertype van zoo'n primitieve Veluwsche plattelandswoning als lokaal openluchtmuseum in stand te houden. Tegen betaling van 10 cents kan men zich daar op de hoogte stellen van al wat er behoorde om, in en nabij zoo'n schamele behuizing. En vanzelf bemerkt men dan, dat er ook nog aan huisnijverheid werd gedaan, want in het achtervertrek bevindt zich een oud weefgetouw en een volledige installatie voor het maken van klompen. Epe heeft door het in standhouden van dit cultuurhistorisch belangwekkende gebouwtje, met zijn karakteristieke inrichting een daad van locale heemschut verricht, die recht heeft op onze erkentelijkheid.

Want het is goed, dat de moderne tijd bij de zegeningen die ze hygiënisch en economisch brengt, niet ook de herinnering wegvaagt aan het prototype der behuizingen. Toch reeds spoedig zullen de vertellers ongelovig aangekeken worden als ze verhalen over b.v. Arthur Briët die zich in één van de Wezeper hutjes pas lekker kon uitstrekken onder den schoorsteenmantel, omdat hij daar de enige plek vond waar hij rechtop kon staan en... waar hij meteen een verse neus kon halen door boven de schoorsteen uit te zien over het landschap en te ervaren hoe het weer was... Toch houdt het boerenconservatisme den vooruitgang daar nog wel tegen, want al verschijnen er steeds meer hecht en wel-doortimmerde boerenhoeven, die plomp neergeploft worden temidden van wat miniatuur boerderijtjes en met grauw-grijze pannendaken het stemmige rietbruin detoneeren, al overtroeft de hooiberg er thans de hooischelf, die zich bedeesd verschuilt achter een miezerig meidoornhaagje... toch kon Briët onlangs nog aan zijn biograaf Harms Tiepen schrijven dat je in hutten te Wezep bij Hattem met je kop in de nok kunt staan, maar dat het schoorsteenvalletje je dan wel op je knieën hangt...

Maar... waarom men te Epe, dien als met den boschzoom vergroeide hut tot gezels-

schap heeft gegeven aan een enkele tientallen meters hoog skeletgevaarte, dat met de naam Belvédère wordt vereerd, zie, dat kan ik in het geheel niet begrijpen...

Mij komt het voor, dat deze in het blijde voorheuvellandschap van Epe neergekwakte uitzichttoren daar thans tijdens den oorlog [1914-18] alleen geduld wordt om mogelijke betekenis als uitkijkpost voor onze landsverdediging. Moge de eerste vredesdaad van VVV Epe zijn over te gaan tot slooping van dit wanstaltige onding, dat den naam Belvédère heusch niet mag opeischen voor het planken bouwsel van op elkaar gesjorde balken...

Wie overigens in Epe uitrusten wil, vindt daartoe ruim gelegenheid. Zelfs kan hij de in Nederland geheel enige sensatie hebben, zijn middagslaapje te houden boven in een boom...

Want Epe heeft een dendrologische curiositeit bewaard in een ouden lindeboom, die staat voor het logement 'De Posthoorn'. In de zeer breede en tot een ruim looverprieel vergroeide boomkruin, heeft men sedert mensenheugenis een vloer aangebracht, waarop tafel en stoelen tot een knus zitje, verscholen in het groen, zijn geplaatst. Deze verheven rustplaats bereikt men langs een trap, die uitkomt op de bovenveranda van het hotel en is natuurlijk een eerste klasse-vreemdelingenattractie, daar iedere Veluwe toerist, na een dagtocht over het wijdopen Veluweland ervoor te vinden is 'im grünen Wald' een half uur of langer in allerverstandigste onverstandelijke vrolijkheid de functie van 'boombewoner' te vervullen.

Hotel De Posthoorn, met links de 'boomhut'

Als we daar in den boom de warme uren van de middag laten voorbijgaan, zal nog wel eens opgehaald worden wat ons zoo geboeid heeft in het klassieke landschap van de vier oude bosschen die nog de oertrekken bewaren van het Veluwelandschap uit de dagen toen Stichtenhorst ervan getuigde: *'dat se als dicke hairlechten zijn om het kaale lichaam van de Velouwe te bedekken en te vercier'*.

Het schamele gehucht Vierhouten, dat reeds in zijn naam aangeeft te liggen bij vier bosschen, heeft geheel bijzondere adelsbrieven van natuurschoon die meer waard zijn dan de historische giftbrief van Keizer Otto III uit 996, waarin reeds van 'Quatuor Foreste' gesproken wordt. De vier bosschen zijn het Vierhouterbosch, het Gortelschebos, het Vreebosch en het Elspeterbosch. Alle vier ademen zij een krachtige geest, want ieder voor zich weet, dat onze voorvaderen in de geheimzinnige boschkuilen de hoogste macht eens hebben aangeroepen en de dinggenoten er hun lied van het recht hebben gezongen dat de boosheid bant en de wandaad wreekt...

Later hebben rondzwervende heidens de kuilen voor zich opgeëist zoals bv. de Bommelskuil in het Vierhouterbosch dat voor de geterroriseerde Veluwenaren een Boemanskuil werd.

Een omwalde plaats in het Gortelsche woud werd voor de vorstelijke deelnemers der stadhouderlijke parforcejachten de uitverkoren plek voor de meute of de rust, terwijl zij thans als Prinsenskuil het lommerrijke doel is van Epesche zomergasten die hem als openluchtzaal voor buitenpartijen nog altijd hoogelijk waarden...

MET DANK AAN:

Eef Brummel voor het signaleren van dit artikel en Gert van den Esschert voor de foto's.

Reconstructie van de Tongerenneweg in 1905 (uit: Honderd jaar Epe 1878-19780)

HERINNERINGEN VAN GERRIT VAN LAAR van de 'Steenderbult' in Emst

Peter Stork

13. De laatste goede oefening van ons leger in 1938

Er kwamen troepen bij ons door de Pollen, karren met een mitrailleur erop en bespannen met honden. Een muziekkorps kwam aan de Oranjeweg te staan en bij iedere afdeling die voorbijkwam, werd er gespeeld. De soldaten dansten achter de hondenkarren aan. Van een van de twee officieren die er te paard bij waren, schrok het paard

bij de inzet van de muziek en sprong over het prikkeldraad. Een van de draden zat aan zijn achterbeen. Het paard zette het op een lopen en verwondde zich zwaar. De officier bleef op het paard zitten tot hij voor de Schaverensebeek kwam, waar hij van het paard afsprong, maar het paard ging over de beek en werd opgevangen bij het theehuis. Het paard moest wel worden afgemaakt.

De volgende dag is men verder naar de IJssel bij Olst gegaan, waar door de pontonniers een brug over de rivier werd gelegd. De troepen en de artillerie waren er al over getrokken in de nacht en vroege ochtend. Toen moesten al de foerageerwagens er nog over. Een brug zonder leuning - dat was voor de jongens niet aangenaam, sommigen waren wel zenuwachtig. Aan de overkant lag de 'Piet Hein' voor de wal, tegen een turfschip aan. De koningin was aan boord van de 'Piet Hein' en toen de troepen de rivier over waren, is zij naar Olst vertrokken. Op het turfschip werd de loopplank uitgelegd en zo werd zij naar de wal geleid, waar ze in een auto kon stappen. De schippersvrouw was de was aan het ophangen en ging gewoon door met haar werk. Prins Bernhard werd ook verwacht, maar was nog niet op de 'Piet Hein'.

De hele weg van de dijk tot de IJssel zag zwart van de mensen. Wij stonden met een groep in de uiterwaard. Ineens moesten de mensen achter het prikkeldraad. De marechaussee deed dat niet bepaald zachtzinnig: de prins was immers in aantocht. Deze bedacht zich niet, stapte over het prikkeldraad en kwam recht op het publiek af in de uiterwaard richting IJssel.

Wij hadden al een matroos en een motorbootje van de 'Piet Hein' aan zien komen. De mensen zetten het op een lopen, de prins passeerde ons rakelings. Hij lachte maar wat tegen ons, want dit was een kolfje naar zijn hand. Hij sprong in dat motorbootje, ging aan het roer zitten en voer met een grote boog naar de 'Piet Hein', want hij moest tegen de stroom op. Het eerste wat hij op de 'Piet Hein'

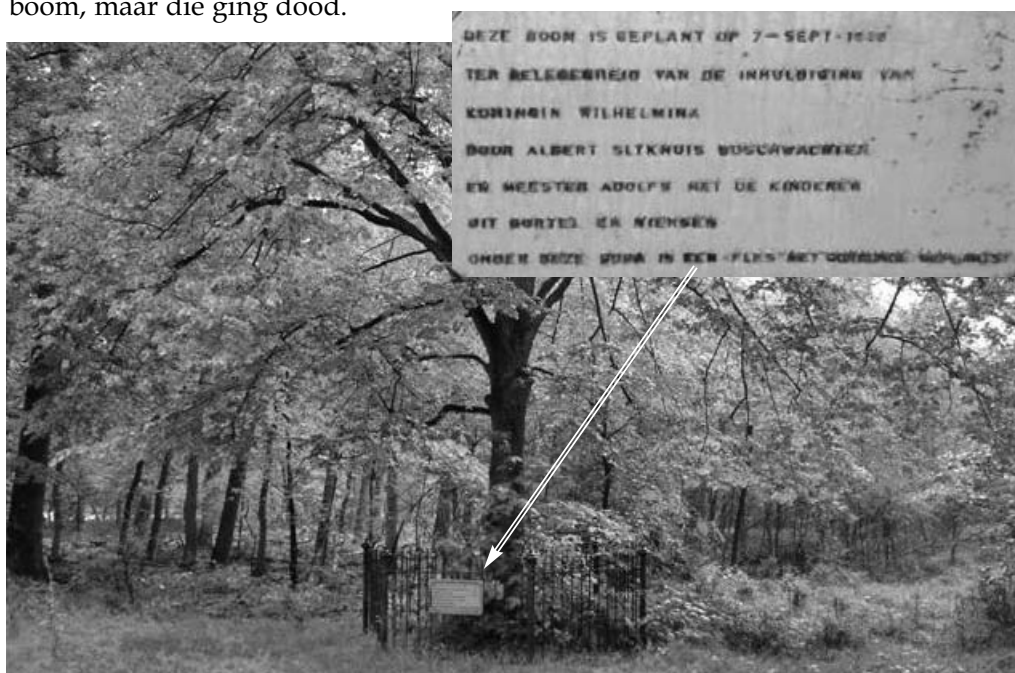
deed, was de vlag weer uitrollen die in elkaar was gerold. Toen ging hij op het dek zitten en stak een pijp op.

Door de sterke stroom kwam er in het midden van de pontonbrug wel eens een bocht in de brug die dan door een sleepboot weer moest worden rechtgetrokken en in bedwang gehouden. Er werden ook nog rookbommen uit vliegtuigen geworpen, waarbij de pontonbrug precies werd geraakt.

14. De kroning van koningin Wilhelmina op 6 september 1898

In 1898 woonden wij nog in Gortel. Ik was toen 9 jaar en, met nog twee anderen, heb ik ter ere van de kroning van Wilhelmina als beste leerling een bronzen penning gekregen. In Emst kregen zes leerlingen een penning uitgereikt door de burgemeester. Er werd een gezamenlijk feest gevierd op een stuk driesland waar nu het kerkhof ligt.

Wat later is in Gortel een lindeboom geplant bij het prieeltje bij het Boshuis, waar de koningin veel heeft zitten schilderen. Die boom staat er nog, maar is erg verwaarloosd. Een houten hekje eromheen was in de oorlog versleten. Gelukkig maar, want de Duitsers hebben de boom niet opgemerkt. Dit in tegenstelling tot Epe waar de Duitsers de boom voor het oude gemeentehuis en een in het park achter het nieuwe gemeentehuis hebben omgehakt. In Oene stond ook nog een boom, maar die ging dood.

De linde in Gortel is dus nog de enige die over is van de herdenking uit 1898. Hij is geplant door boswachter Slikhuis. Het bos was toen nog van verschillende particuliere eigenaren. Het was de periode dat de huizen in Gortel allemaal particulier eigendom waren en de meeste bewoners een recht in de heidevelden hadden. De later gebouwde huizen hadden geen rechten meer op de heide, maar mochten er wel schapen laten weiden en strooisel voor de koestal halen.

Boswachter Slijkhuis zat ook in het bestuur van de school. Toen de boom werd geplant, was het hele schoolbestuur en hoofdonderwijzer Adolfs met de leerlingen aanwezig. Wij als kinderen hebben allemaal wat scheppen zand in het plantgat gegooit, samen met een oorkonde in een fles.

Ik had graag een ijzeren hekje om de boom gewild en heb het bestuur al eens gepolst, maar dat is jammer genoeg zo slap in die dingen. Ook jammer dat er zo veel tradities verloren gaan.

Het Boshuis, voormalig jachthuis van prins Hendrik

400 JAAR REFORMATIE IN VAASSEN

(1) Aanleiding tot de Reformatie

Wim van 't Einde

Ik kan me voorstellen dat het u ontgaat dat de Reformatie zich vierhonderd jaar geleden voltrok. Maar toch is het goed om er in een aantal korte artikelen even bij stil te staan. Want waar ging het eigenlijk om? Wat gebeurde er in Vaassen? En hoe zit het eigenlijk met de (Rooms-) Katholieke Kerk?

In het eerste artikel van de reeks zal ik beginnen met wat aan de Reformatie voorafging. Het is een wat algemener verhaal dat, zoals we later zullen zien, ook op de Vaassenaren betrekking heeft.

Constantijn de Grote

Na een moeilijk begin met veel vervolgingen en martelaren is het christendom onder Constantijn de Grote in het jaar 313 als godsdienst toegestaan. Vanaf dat moment verandert er veel. Het instituut kerk kan meer naar buiten treden, kerken krijgen meer bezittingen en in bepaalde perioden wordt de kerk zelfs staatsgodsdienst. Onder het motto 'Voor wat hoort wat' krijgen ook niet-christenen steeds meer invloed in de kerk. Rijken stichten kerken en krijgen in ruil daarvoor het collatierecht. Ze mogen de pastoor benoemen. Rond het jaar 800 zien we dat Brunhold (die in tegenstelling tot het beeld dat Vaassen 1100 van hem maakte, geen geestelijke maar een landeigenaar was) dan ook in ruil voor twee stukken land (of eventueel boerderijen) een kerk sticht. Een zogenaamde Eigenkerk. Die twee stukken land werden door de katholieke

kerk gevraagd om te kunnen voorzien in het levensonderhoud van de pastoor en het onderhoud van de kerk. Dit voorkwam dat de kerk na enige tijd verviel en de pastoor geen inkomsten had. Het kerkgebouw werd vervolgens aan de katholieke kerk geschonken. In het geval van Vaassen was dat aan de abdij van Laureasham (het huidige Lorsch in Duitsland). Op deze manier en door legaten en giften van de middeleeuwse bevolking kreeg de kerk steeds meer bezit: kerken, landerijen, gebouwen, kloosters, abdijen en nog veel meer. In de Middeleeuwen moest dat bezit ook worden verdedigd en daarom ontstonden er kerkelijke legers, die het bezit moesten verdedigen. De familiepolitiek van de adel en het collatierecht leidden ertoe dat er steeds meer mensen van adellijke afkomst op belangrijke posten kwamen. Het adellijke bezit kon zodoende door een van de zonen worden voortgezet. Voor de anderen werd een goede plek gezocht als geestelijke of in een leger. Het mag duidelijk zijn dat daarbij geen sprake was van roeping en dat dit ten koste ging van het geestelijk leven in de kerken. Het celibaat werd door de geestelijken niet meer gehouden. Ook de laatste Vaassense pastoor vóór de

Thomas à Kempis

in 1439 als 'geklede non' in het vrouwenklooster van Diepenveen in. Het klooster herbergde 'zusters van het gemene leven', een kloosterorde die was gesticht door Johannes Brinckerinck, een volgeling van Geert Grote.

Om de Vaassense Reformatie goed te begrijpen, is een aantal zaken van belang. Allereerst valt de Veluwe aan het begin van de zestiende eeuw onder het bisdom Utrecht en ligt de Veluwe geografisch tussen Sticht (het huidige Utrecht) en Oversticht (het huidige Overijssel). Zowel het bisdom Utrecht als Karel van Egmond, de hertog van Gelre, was sterk verbonden met het Bourgondische vorstendom dat vanuit het huidige Frankrijk zijn invloed naar het noorden had uitgebreid. In de tweede helft van de vijftiende eeuw ontstond er een verbond tussen de Bourgondische dynastie en het Habsburgse rijk, dat grote delen van het huidige Duitsland omvatte. Beide dynastieën bleven het katholieke geloof aanhangen. Anders dan in Saksen kreeg het protestantse geloof daarvoor in eerste instantie geen voet aan de grond in ons hertogdom. Hertog Karel kreeg toestemming van de paus om in zijn hertogdom op te treden tegen de mensen die het nieuwe geloof

Karel van Egmond

Reformatie had een partner met wie hij samenwoonde en met wie hij ook een aantal kinderen kreeg. De geestelijken hadden een paradijselijk leven dat ten koste van de bevolking ging. Gedurende de Middeleeuwen ontstond steeds meer weerstand tegen de misstanden binnen de kerk. Mensen als Johannes Hus, Luther, Calvin en Zwingli probeerden de kerk van binnen uit te hervormen. In onze directe omgeving hadden we mensen als Thomas à Kempis en Geert Grote. Zij leefden en werkten in Zwolle en Deventer.

Dat het gedachtegoed van de Moderne Devotie van Geert Grote in Vaassen bekend was, blijkt uit een klein stukje tekst uit het boek *Kerkgeschiedenis van Vaassen* van ds. G. van der Zee.

Hermen van Mekerem trad

Geert Grote en de Moderne Devotie

hertog van Gelre, was sterk verbonden met het Bourgondische vorstendom dat vanuit het huidige Frankrijk zijn invloed naar het noorden had uitgebreid. In de tweede helft van de vijftiende eeuw ontstond er een verbond tussen de Bourgondische dynastie en het Habsburgse rijk, dat grote delen van het huidige Duitsland omvatte. Beide dynastieën bleven het katholieke geloof aanhangen. Anders dan in Saksen kreeg het protestantse geloof daarvoor in eerste instantie geen voet aan de grond in ons hertogdom. Hertog Karel kreeg toestemming van de paus om in zijn hertogdom op te treden tegen de mensen die het nieuwe geloof

gingen aanhangen (ketterij). In de jaren twintig van de zestiende eeuw werden de eerste Geldersen vanwege ketterij gestraft. Op 17 april 1529 vaardigde hertog Karel een onverbiddelijk plakkaat uit tegen de ketters. De veroordelingen die volgden, werden meestal niet in het openbaar voltrokken.

Ondanks de verdrukking steeg het aantal ketterse publicaties. Ze konden door de uitvinding van de boekdrukkunst snel worden vermenigvuldigd. De publicaties werden al snel door het Gelderse bestuur verboden. Doordat er geen echte taalbarrière tussen Gelre en haar oostelijke burens bestond, werden de Duitstalige publicaties ook in onze omgeving gelezen.

Willem van Gulik

Toen Karel van Gelre in 1538 overleed, volgde Willem van Kleef, Gulik en Berg hem op. De landdag (een voorloper van Provinciale Staten) verweet hem dat hij te slap tegen de protestanten optrad. Hij scherpte de regels al snel weer aan. Maar het bestuur van hertog Willem duurde slechts tot 1543. Hij was toen genoodzaakt om het hertogdom Gelre aan Karel V over te dragen. Brussel werd het bestuurlijk centrum, en het bestuur daar scherpte de godsdienstige regels tegen de ketters aan. Er werden straffen in het vooruitzicht gesteld voor degenen die ketterse boeken of brieven hadden, en het toezicht op de kerk werd aangescherpt. Het bestuur vaardigde in januari 1546 een nieuw plakkaat uit tegen de ketters en stelde in 1547 voor Gelre de Zwolse prior Berend Gruwel aan als inquisiteur (een kerkelijk rechter uit de Rooms-Katholieke Kerk die belast was met opsporing, onderzoek en het opleggen van straffen aan ketters). Deze inquisitie gold alleen voor de geestelijken die zich inlieten met de nieuwe leer van het protestantisme. Door de repressie veranderde de houding van het Gelderse bestuur.

Op nieuwjaarsdag 1550 pakte Franciscus Sonnius (de opvolger van Gruwel) Jan Gerritsz Versteeghe, de pastoor van Garderen, op. Onder voorwaarde dat Versteeghe in Leuven theologie zou gaan studeren, werd hij na drie jaar vrijgelaten. Net als veel anderen vluchtte hij naar het oosten en publiceerde van daaruit in 1554 het boekje *Der leken Wechwyser*. Hierin zette hij de basis van het nieuwe geloof uit-

Toen Karel van Gelre in 1538 overleed, volgde Willem van Kleef, Gulik en Berg hem op. De landdag (een voorloper van Provinciale Staten) verweet hem dat hij te slap tegen de protestanten optrad. Hij scherpte de regels al snel weer aan. Maar het bestuur van hertog Willem duurde slechts tot 1543. Hij was toen genoodzaakt om het hertogdom Gelre aan Karel V over te dragen. Brussel werd het bestuurlijk centrum, en het bestuur daar scherpte de godsdienstige regels tegen de ketters aan. Er werden straffen in het vooruitzicht gesteld voor degenen die ketterse boeken of brieven hadden, en het toezicht op de kerk werd aangescherpt. Het bestuur vaardigde in januari 1546 een nieuw plakkaat uit tegen de ketters en stelde in 1547 voor Gelre de Zwolse prior Berend Gruwel aan als inquisiteur (een kerkelijk rechter uit de Rooms-Katholieke Kerk die belast was met opsporing, onderzoek en het opleggen van straffen aan ketters). Deze inquisitie gold alleen voor de geestelijken die zich inlieten met de nieuwe leer van het protestantisme. Door de repressie veranderde de houding van het Gelderse bestuur.

Karel V

een in de Gelderse streektaal. Het boekje verspreidde zich snel in het hertogdom en zal vast en zeker ook door Vaassenaren gelezen zijn. De Reformatie begon te ontkiemen, maar dit gebeurde in eerste instantie op individuele basis. Er was nog geen sprake van een structuur, het zoeken van contact met gelijkgezinden was daarvoor te gevaarlijk.

In 1559 veranderde de kerkelijke structuur. Anders dan in andere gewesten bleef Gelre kerkelijk versnipperd over een aantal bisdommen. Vaassen kwam onder het bestuur van de bisschop van Deventer. Ook de opleiding van de geestelijken moest verbeteren. De bisschoppen moesten in elk bisdom een seminarie

Franciscus Sonnius

oprichten waar de priesteropleiding zou worden gegeven. Daarnaast moesten ze beter toezien op de parochies binnen hun bisdom.

Een aantal van de nieuw benoemde bisschoppen, onder wie die van Deventer, werd niet door de lokale bestuurders en geestelijken geaccepteerd. Ze werden gezien als vertegenwoordiger van de centrale regering, en niet als vertegenwoordiger van de paus. De politieke en religieuze tegenstellingen groeiden hierdoor.

Bronnen

Cornelis Hille Ris Lambers, *Kerkhervorming op de Veluwe 1523-1578*, Barneveld, 1890

G. van der Zee, *Kerkgeschiedenis van Vaassen*, Vaassen, 1934

J.L. Keijzer, 'Hermen van Mekerem (...)', *Ampt Epe*, nr. 63, pagina 11-25

J.L. Keijzer, 'Hermen van Mekerem (...)', *Ampt Epe*, nr. 64, pagina 20-26

O.J. de Jong, *Geschiedenis van Gelderland, Kerkgeschiedenis*, pagina 331-356

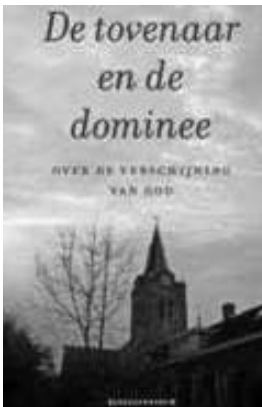
BOEKENNIEUWS

Ondergedoken op de Veluwe: Geallieerde militairen en hun deelname aan operatie Pegasus II en ontsnapping via de Biesbosch

Wolter Noordman

Half april 2010 is een boek verschenen van de hand van Wolter Noordman uit Heerde getiteld *Ondergedoken op de Veluwe*. Het boek gaat over geallieerde militairen in oorlogstijd. De verhalen hebben voor een gedeelte ook betrekking op gebeurtenissen die zich afspelen in Heerde en omliggende plaatsen. Ze trachten een eerlijk beeld te geven van (over)leven, vaak een kat-en-muisspel, onder extreme omstandigheden. Uitgangspunt zijn de verhalen van verschillende geallieerden, die voor kortere of langere tijd op de Veluwe geweest zijn, dan wel op hun vlucht erdoor getrokken zijn. Het zijn dus verhalen van de mensen zelf, gebaseerd op interviews, manuscripten en correspondentie. Noordman verzamelde veel nieuw materiaal bij bronnen die tot nu toe onontdekt waren. Een waardevolle en indrukwekkende bijdrage aan de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog.

Prijs paperback (507 pagina's): 18,95 euro. ISBN: 978 905 977 4506. Uitgever: VCL/West-Friesland, Kampen.

De tovenaars en de dominee

Dr. Henk Vreekamp

Misschien niet meteen een boek om te noemen in een historisch blad, maar vanwege de 'roots' die de auteur in Epe heeft, zijn wij toch zo vrij het hier te noemen.

Voor zijn recent verschenen boek *De tovenaars en de dominee* is de Veluwse theoloog dr. Henk Vreekamp teruggekeerd naar zijn geboortedorp Hoevelaken. De tovenaars staat voor het heidendom dat zich blijft aandienen in aloude mythen en gloednieuwe mystiek, de dominee is bij uitstek bewaker van het christelijk mysterie. Een ultieme confrontatie tussen beide is onontkoombaar, aldus Vreekamp.

In de kerk van zijn jonge jaren speurt Vreekamp naar sporen van 'de verschijning van God'. De terugkeer bezegelt het onontkoombare afscheid van de bestaande kerk. Maar juist dan ontdekt hij, tot zijn grote verwondering, hoe de openbaring van God een mysterie is. 'Zigzaggend tussen trendgevoelige spiritualiteit en beproefde vormen van magie zoekt de kerk het geheim van Gods verschijning ruimte te geven. Daartoe is nodig dat die kerk grondig inzicht heeft in haar heidense afkomst en inslag. Tegelijkertijd is zij in dit eerbiedigen van het mysterie van de openbaring onopgeefbaar verbonden met Israël', aldus de auteur.

En om de mening van een andere auteur (Jan Siebelink) te citeren: 'Wat mij treft, is de combinatie van persoonlijke ervaringen, leeservaringen en diepe reflectie, en een stijl die volstrekt helder is. Op de een of andere manier slaagt Vreekamp erin de gebeurtenissen die hij beschrijft, tegelijk in een toverachtig licht te zetten. Ik vind het spannend en mooi.'

Henk Vreekamp (1943) was van 1971 tot 1984 hervormd predikant op de Veluwe,

in Oosterwolde en in Epe. Van 1984 tot 2002 was hij predikant van de Nederlands Hervormde Kerk voor Kerk en Israël. Hij publiceerde talrijke boeken en artikelen. Prijs paperback (320 pagina's): 19,90 euro. ISBN: 9789023924432. Uitgever: Boekencentrum Zoetermeer. Zie ook: www.vreekamp.nl.

VIOS Vaassen 75 jaar: 1935-2010

Het is geen leesboek geworden, maar juist een naslagwerk: een boek dat allerlei facetten van de rijke geschiedenis van deze Vaassense zaterdagvoetbalclub beschrijft.

Het boek begint met de oprichting en de locaties waar de club heeft gevoetbald. Het laat zien met welke schaarse middelen de pioniers van de club het tijdens de crisisjaren voor elkaar kregen om toch een vereniging op te richten. In de moeilijke jaren daarna slaagden ze erin om, ondanks allerlei tegenslagen, toch door te gaan.

Het wordt een verhaal van glorieuze promoties, maar ook van pijnlijke degradaties. Van nieuwe initiatieven, van een gezamenlijk doel dat mensen bij elkaar weet te brengen. Hierdoor heeft de vereniging inmiddels veel meer te bieden dan alleen veldvoetbal. De vereniging biedt ruimte aan zaalvoetbal en had ook lange tijd een gymnastiektak, die nu is opgegaan in AGIOS. Ook werden tal van andere evenementen georganiseerd, zoals de traditionele midwinterloop van VIOS en de dorpsavonden op het Marktpllein.

Door de geschiedenis heen is de club gegroeid van een kleine groep beginners die net een team bij elkaar kon brengen, tot een fantastische club die veel activiteiten ontplooit en haar plek heeft verdiend in het Vaassense. Een club die met haar teamgeest midden in de maatschappij staat.

Het mooi vormgegeven jubileumboek, dat met een harde kaft is uitgevoerd, is voor 12,50 euro te koop bij Bruna in Vaassen. [WvhE]

VIOS Vaassen | 75 jaar

VIOS voetbal jaren '40

VIOS korfbal jaren '50

VIOS volleybal jaren '50

TELEFOONGIDS VOOR EMST, EPE, HEERDE, OENE EN VAASSEN

Frans Schumacher

Voorzijde Telefoongids

Een tijdje geleden kreeg ik bovengenoemde gids in handen, het betrof een uitgave van januari 1955. Bij het zien ervan moest ik onmiddellijk denken aan de bakelieten wandtelefoon in de gang van mijn ouderlijk huis. Als kind mocht ik van mijn ouders af en toe de nummers 002 en 003 draaien, waarna ik te maken kreeg met een vriendelijke juffrouw die mij op de hoogte stelde van de juiste tijd of de weersverwachting.

In het telefoongidsje staan onder het kopje 'Belangrijke Mededelingen' aanwijzingen hoe men iemand oproept: *'Neem de telefoon van de haak en breng deze aan het oor. Wacht op de lage onafgebroken toon. (Het draaien van de kies-schijf vóórdat deze is vernomen, heeft geen of een verkeerde*

aansluiting ten gevolge). Begin daarna te kiezen.

Om een cijfer te kiezen steekt men de top van de wijsvinger in die opening van de schijf waarin dat cijfer vermeld staat, draait de schijf rechtsom totdat de vinger stuit, trekt de vinger uit de opening en laat de schijf vrij teruglopen.

Eerst daarna kiezen men het volgende cijfer. De cijfers moeten in volgorde van links naar rechts worden gekozen.'

Anno 2010 zal bovenstaande tekst wellicht op de lachspieren werken, maar terugdenkend aan mijn eerste ervaringen met een mobieltje, nu enkele maanden geleden, houd ik mij in.

Om u een indruk te geven hoe deze gids destijds was samengesteld, laat ik een viertal bladzijden zien met daaraan gekoppeld een foto en wat informatie.

Telefoongids Emst, blz. 25

Emst 06787

201 Braakman Gzn., F., Timmerm. en aann.,
Hoofdweg. 82.

265 Bruil, N.V. Aann.- en Wegenbouwbedr. v/h Gebr.
D.J. en F.J., Directieket, Hoofdw.

De Hoofdweg
in Emst

587 Ouwerkerk, H. van, Ambt. ter Secr. Pastoriaalaan 7.
 621 Overbosch, B. H., Papenstr. 20.
 401 Overbosch-Heetjans, Mevr. L. M. C., Heerderw. 21.
 668 Overhaart, J. C., Elburgew. 19, N. Tongeren.

P

620 Palache, E., Off. Reg. Jagers b.d., Kamperw. 14.
 893 Pardoens, H. M., Heerderw. 35.
 635 Pasman, N., Dellenw. 22.
 416 Pastorie, R.K., (B. H. Som) Hoofdstr. 52.
 818 Paupit, Meij. G. P., Achterste Molenw. 7.
 484 Pension Huize de Ark, Mevr. P. E. v. Vliet-Nais. Heerderw. 7.
 286 Pension Huize Holland, A. C. Langeveld, Heerderw. 12.
 763 Pension Tayari, Meij. M. J. Muses, Dellenw. 40.
 571 Pension en Vacantie-oord Vredenburg, Expl. J. Penaris, Vijverl. 4.
 628 Peters, G. H., Heiligymn., massage en physio-therapie, Haverkampw. 19.
 639 Pianolerares, Meij. A. Grundlehner, Stationstr. 29.
 344 Pieters, J. W., Techn. adv. Grafische Vakken, Dellenw. 38.
 817 Plant, F. v. d., Vennew. 5, Tongeren.
 229 Ploos v. Amstel, Dames. Hanja, Torenw.
 791 Plugers, G. Czn., C. J., Brinkgrenw. 11.
 750 Poel, A. A. v. d., Oud Hfd insp. Rijkabel, Torenw. 2.
 Politie, Rijks
 339 Groep en Post Epe, Heerderw. 24.
 550 Woonhuis postcdt., St. Catharinaw. 17.
 674 Woonh. Wmr. 1e kl. K. J. Lasseche, Kuipersw. 15.
 774 Woonh. Rijkspeurhondgeleider, Wmr. 1e kl. H. de Jonge, Haverkampw. 10.
 409 Woonh. Wmr. G. J. Drayer, Boesestr. 2.
 497 Woonh. Wmr. P. v. Malenhorst, Catharinaw. 20.
 420 Woonh. Wmr. H. G. Olthof, Molenw. 43, Tongeren.
 447 Woonh. Wmr. G. Reudink, Drossenkampje 9.

Epe 06780

416 Pastorie, R.K., (B.H. Som) Hoofdstr. 52.

Telefoongids Epe, blz. 46

R.K. Kerk met Pastorie te Epe

Pastoor Bernardus Henricus Som, geboren in 1881 te Didam, was de opvolger van pastoor Bianchi. Hij werd op 15 augustus 1905 tot priester gewijd. Achtereenvolgens was hij kapelaan te Luttenberg, Heeten en Utrecht. Toen in 1914 de mobilisatie uitbrak, werd kapelaan Som aalmoezenier van het 4e regiment te velde met als standplaats 's-Hertogenbosch. Op 5 maart 1920 volgde zijn benoeming tot pastoor in Epe en hij bleef dat 43 jaar lang tot aan zijn dood in 1963. (Uit: 100 jaar H. Martinusparochie Epe-Heerde)

Oene 06784

Politie, Rijks

230 Post Oene, Groep Epe, woonh. postcdt., Deventerw. 1.

269 Woonh. Wmr. J. Dekker, Kloosterallee 14.

O
 270 Oosterbroek, G., Bakkerij en kruidenierw., Marktstr. 8.
 289 Openbare Lagere School, Dorpstr.

P

234 Pannekoek, J., Kruidenier, brandstoffenw., Kanaalw. 18.
 Politie, Rijks
 230 Post Oene, Groep Epe, woonh. postcdt., Deventerw. 1.
 269 Woonh. Wmr. J. Dekker, Kloosterallee 14.
 213 Post, H., Hotel Dorpszicht.
 Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst.
 ▲ 220 Kantoor te Oene.
 ▲ ... Kantoor te Welsum (kleen 06708-411).

R

226 Riphagen A.G.en., A., Klompfabriek, Ooster Oenerw. 20.
 258 Riphagen, A. J., Kuikenseker, Grote Weteringsdijk 8.
 206 Riphagen, Gebr. L. A. & A., Landh. en Kuikenbroederij, Eperw. 8.
 275 Riphagen, Gebr. R. & G., Vermeederingsbedr. en kuikenbroederij, Eperw. 62.
 242 Riphagen, P. M., Kerkw. 34.
 300 Roelofs, D., Aan- en timmerm., Donselaarw. 7.

S

... Schieven, P., Landh., Blankemate T 111, Nijbroek (kleen 06708-409).
 ... Schokkeekamp, L. A. J., Pluinverbedr., broederij, G. 33, Welsum (kleen 06708-261).
 251 Scholten, Fa. A. G., Donselaarw. 51.

▲ Zie blz. 23.

Op deze foto (1947?) zien we de groep Epe met v.l.n.r. op de bovenste rij o.a. Platenkamp, J. Dekker, Veeneman, De Boer, Malenhorst en Olthof. V.l.n.r. (midden) o.a. D. Bakker, Mulder en Kerkhof. V.l.n.r. (onder) o.a. Mondria, G. Dekker en Vocke.

Telefoongids Oene, blz. 82

...	Groothedde, A., Landbouwer, Gathew. 36 (kiezen 06707-316).
...	Groothedde, Gebr. H. & A., Loonwerkbdr., Dealers Philips-Roxane bestr.middelen, Gathew. 32. Kiezen 06707-316.
H	
367	Haas, G. C., Julianaal. 49.
229	Hammer, H. J., Brandst., Kippengrit, Apeld.w. 68.
297	Hansink, J. H., Dams-, heren- en toerlek., J. Mulderstr. 14.
412	Harleman, A. E., Deventerstr. 126.
513	Have, H. ten, Levensmidd. bedrijf, Dorpestr. 41.
237	Hazelager, M., Smidbedr., Deventerstr. 61.
370	Heering, Joh., Kruidenier, Apeld.w. 27.
374	Heering, N.V., Carross.fabr., Stationsstr. 27.
388	Heesen, H. E., Smederij en ijzerh., Oude Apeld.w. 17.
262	Heinen, W. B. M., Café, bakker en winkelier, Pastoor Hagenstr. 6.
401	Helders, Ir. B. J., Ond. Dir. N.V. Industrie, Gortelsew. 45.
281	Herkerf, H., Timmerm., sann., mach. houtbew., Dorpestr. 96.
443	Heijndijk, A. M., Corresp. A.N.P., Toronstr. 45.
274	Heynen, J. D., Apeld.w. 16.
230	Holschemolen, Stoomwasserrij, W. Boerman, Heggerweg 12.
274	Hollandse Papier Industrie, Vert. J. D. Heynen, Apeld.w. 16.
370	Holtkamp, H., Eusterw. 10.
335	Hooghiemstra, Garagebedrijf, Hooftstr. 48.
204	Hotel-Pension de Cannenburgh, Dorpestr. 60.
329	Hout, J. J. in 't, Kol.w. en granen, Dorpestr. 63.
282	Huermink, F., Rijpvelh. en rep.inr., Julianaal. 1.
324	Huisling, Meij. J. C., Stadplein 61.
278	Huis in 't Veld, H. J., Aann., Eperw. 43.
218	Huis in 't Veld, W. M., Vet-, spen- en vleesw.h., Eierstruck 28.

Vaassen 06788

270 Heering, Joh., Kruidenier, Apeld.w. 27.

Telefoongids Vaassen, blz. 89

Kruideniersbedrijf van Johan Heering

Johan Heering kocht met het gekregen geld van zijn moeder een stuk grond van de familie Smit aan de Apeldoornseweg. Hij liet door de firma Timmer op deze aangekochte grond een dubbele woning zetten en opende er op 18 september 1926 zijn kruidenierszaak.

Op woensdag 16 juni 1954 kreeg Heering onverwacht bezoek van een deputatie van de N.V. Venzfabrieken, bestaande uit o.a. de directeurs J.G. en G.H. de Vries. Johan Heering bleek de hoofdprijswinnaar te zijn van de jubileumactie die Venz onder de winkeliers in Nederland georganiseerd had: een bootreis (1e klas) voor twee personen naar Australië!

Omdat het wel heel toevallig was dat de eerste prijs in Vaassen viel waar ook Venz was gevestigd, besloot de directie een tweede hoofdprijs beschikbaar te stellen. De gelukkige werd een winkelier in Utrecht.

Fotograaf A.M. Bosch maakte van de prijsuitreiking deze prachtige foto. V.l.n.r. zien we directeur De Vries, Piet Oldenhof (grossier Apeldoorn), J.W. Jansen, vertegenwoordiger Schröder, directeur De Vries die de hand schudt van Johan Heering, zoon Paul Heering, oma Heering en Mientje Kempes, de echtgenote van Paul Heering.

Ik besluit dit verhaal met een tip uit de gids:

*Als u opgebeld wordt
en de telefoon van de haak
hebt genomen, zeg dan niet
'Hallo!'; maar meld u met
naam of telefoonnummer!
Dat voorkomt tijdverlies.*

HERINNERINGEN UIT MIJN KINDERTIJD

J. Jacobs-Berkhoff

In de jaren 40 van de vorige eeuw was de mechanisatie nog nauwelijks doorgedrongen in de landbouw. Het meeste werk was handwerk, zoals gras maaien met de zeis, hooien, aardappels poten en rooien, en koren maaien en binden. Ook het bemesten van de akkers was handwerk. De kar werd volgeladen met de mestvork (*grepe*), vervolgens naar het land gereden waar het werd uitgestrooid. Het paard was het belangrijkste hulpmiddel.

Al deze werkzaamheden heb ik als kind mijn vader zien doen. Het was toen ook normaal dat je na schooltijd af en toe een handje hielp zoals bij het aardappels rapen, hooien en voederbieten afdunnen. Een niet alledaags werkje was het verzamelen van coloradokevers, in die tijd een ware plaag op de aardappelvelden. Het was net als bosbessen plukken. De planten zaten er vol mee. Voor elk vol jampotje kreeg ik een dubbeltje waarmee ik naar het Emsterfeest kon gaan.

Ook ging ik mee als de koeien gemolken werden in het Hanendorp. Eerst werden de melkbussen op de transportfiets vervoerd, later met paard en dresseerkarretje. Ik speelde daar dan met de kinderen in die buurt of plukte bloemen langs de slootkant. We kwamen dan ook langs de plek waar woonwagens stonden. Het was er altijd een komen en gaan. Sommige stonden er wat langer, andere waren de volgende dag alweer verdwenen. Soms waren de wagens zo klein dat je je afvroeg waar al die kinderen toch moesten slapen. De bewoners van de wagens gingen soms bij de plaatselijke bevolking langs de deur en probeerden iets te verdienen door bijvoorbeeld scharen en messen te slijpen of om iets te verkopen zoals garen, band en knopen.

Toen ik wat ouder was en ook zelf kon melken, genoot ik 's ochtends vroeg van de zonsopgang, de dauw die over de weilanden lag en de roep van de koekoek in de verte. Natuurlijk was het niet altijd mooi weer. Het regende soms ook pijpenstelen. Elke dag kwam de melkboer langs met paard en wagen om de melkbussen naar melkfabriek Gelria te brengen. Als je iets nodig had, bijvoorbeeld boter of karnemelk, dan kon je een briefje tussen het deksel doen en dan bracht hij dat op de terugweg mee. Margarine werd niet gegeten want: *'Een boer zaait geen onkruid in eigen tuin.'*

's Winters als de koeien op stal stonden, werden ze op zondagochtend door mijn vader geborsteld. Hij was trots op zijn roodbonte stamboekvee van het MRIJ-ras (Maas-Rijn-IJssel). Als er een kalf geboren werd, kwam de heer Zoetbrood om een schets te maken, waarna het in het stamboek werd ingeschreven. Ook was mijn vader stierenhouder. Een aantal boeren had gezamenlijk een stier gekocht, die bij ons werd verzorgd en voorgeleid als dat nodig was. In de zomer stond hij wel eens in de wei aan de *'stikke'*.

Op een dag kwam mijn vader op het onplezierige idee om een foto van mij op de rug van de stier te maken. Ondanks veel tegenstribbelen zowel van mij als van mijn moeder is de foto toch gemaakt. Toen ik op de volgende dag op school vertelde dat ik op de rug van Sjoerd *'de bolle'* had gezeten, werd ik door de jongens uit de klas uitgelachen. Maar blijkbaar vonden ze het toch wel mooi, want vanaf

die dag werd een van die jongens Sjoerd genoemd, en dat is altijd zo gebleven.

In de eerste klas zat ik naast Neeltje van de Emsterhof.

Zij kwam 's morgens bij ons langs en dan liepen we samen naar de Burgemeester van Walsemschool. We zaten in een bank met een inktpot en schreven met een kroontjespen. De klompjes stonden onder de bank.

Sjoerd de stier

Voor in de klas stond een enorme kachel, die met cokes gestookt werd. Hij was soms roodgloeiend zodat we niet in de buurt mochten komen. Op een dag kwamen we op het idee om een kortere weg naar huis te nemen door over de kale akkers te lopen. Maar de dooi was net ingevallen en we zakten tot onze knieën in de modder. We konden ons maar ternauwernood zelf bevrijden.

Onze eerste schaatsoefeningen deden we op de sloot bij het Allée, waar we in de zomer ook wel kikkerdril uit haalden. Ook legden we wel eens een cent op de rails die nadat de trein erover was gereden, onherkenbaar plat was.

Regelmatig werd er gelogeed bij Opoe in de Pollen. Ze zat altijd bij het raam te breien. De hele familie werd voorzien van sokken, wanten, borstrokken, enz. Als ze het niet meer zien kon, mocht de petroleumlamp nog niet aan. Eerst gingen we

nog een poosje 'schemeren'. En terwijl het steeds donkerder werd en je alleen het tikken van de klok hoorde, begon ze te vertellen van vroeger en zong ze de vele liedjes die ze kende uit haar jonge jaren. Voor we naar bed gingen, deden we dan nog wat spelletjes.

Grootmoeder maakte ook haar eigen weerbericht. Ze keek 's morgens in de lucht en kende veel zegswijzen zoals bij somber, windstil weer: *'t Stiet d'r zo te luustern*.

De almanak was onmisbaar. Die droeg ze in de naadzak bij zich. Een naadzak is een zakje genaaid van stof met twee banden eraan die om

Links Reinder Proper, daarnaast vader en moeder Berkhoff

het middel wordt gebonden. Daaroverheen gaat de lange rok waarbij in de zijnaad een kleine opening is gelaten waar de hand door kan om iets te pakken, zoals zakdoek, pepermunt, potloodje. In de herfst werden de zoete appeltjes geschild en aangeregen aan een lange draad. Daarna werden ze opgehangen in het schuurtje om te drogen. Voor de winterse 'hete bliksem'.

In de bossen stonden zomerhuisjes waarin 'stadsen' woonden: kunstenaars en gepensioneerden. We gingen wel eens samen naar haar burens op de Steenderbult. Daar woonde ook Reinder Proper. Een aardige man die veel verstand van bijen had. Hij had een tuintje aangelegd in het bos met gaas erom tegen de konijnen. Daar kweekte hij dahlia's in alle soorten en maten, in prachtige kleuren. Hij kwam ook wel bij ons thuis om over de bijen te praten. Wij hadden ook bijen. Later - rond 1970 - noemden mijn kinderen hem 'Oom met de pijp'. Hij overleed in 1981.

Thuis hadden we destijds nog geen elektriciteit, wel stadsgas. Eén lamp in de kamer en één in de keuken. En een eenpits gasstel om op te koken. Verder werd er op petroleumstellen gekookt of op het fornuis. De gasmeter draaide op dubbel-tjes. Telkens als het gas langzaam uitging, moest je een dubbeltje in de gleuf van de meter doen. Het opvangbakje was verwijderd, zodat je steeds hetzelfde dubbeltje weer kon gebruiken. De gasman las de meter af en dan kon je in één keer betalen. Als de lamp minder licht gaf, moest er een nieuw 'kousje' in de lamp. We hadden geen stofzuiger, geen wasmachine, geen koelkast. De radio speelde op een accu, de koffie werd gemalen met een koffiemolen die aan de muur hing en er werd gestreken met bouten die om en om op het fornuis heet werden gemaakt. Het water kwam uit de pomp.

In de kamer stond een haard met micaruitjes waardoor je de vlammetjes kon zien als er niet te veel roet op zat. Deze werd met kolen gestookt. Je had eierkolen, nootjes I en II en briketten. Kolen kwamen per trein bij het station in Emst. In de keuken stond het fornuis. Dat werd iedere ochtend aangemaakt met gardjes. Daarvoor had je een *rieziemiete* (takkenbossenhoop). Hiervan werden ook gardebezems gemaakt voor het erf en de deel of om sneeuw te vegen. Je had ook '*heetbos-sels*'. Dat waren schoonmaakborstels die van heidestruiken gemaakt werden.

Als het fornuis eenmaal brandde, werd er hout of turf op gelegd. De turf werd per schip aangevoerd; dat lag dan enkele dagen bij de Schobbertsebrug in het kanaal - toen nog de Vaart genoemd. Iedereen die turf besteld had, kon daar zijn vrach-tje afhalen met paard en wagen. Ons paard was uitsluitend voor het werk. Ze heet-te Jet en was niet mak. Als je te dicht langs de ruif liep, probeerde ze je te bijten.

In de herfst kwam de dorsmachine. Het graan dat in de zomer opgestapeld was in de hooiberg, werd dan gedorst. Hierbij was de hulp van burens en familie nodig. Het was een stoffige bezigheid waarbij menig muis tevoorschijn kwam.

Ook werd er in de herfst een varken geslacht dat dan één nacht op de ladder in de bijkeuken moest staan. Omdat daar ook de wc was, moesten we in het donker langs het varken. Dat vond ik vreselijk eng. Je mocht dan wel de keukendeur openlaten, zodat je nog iets kon zien. Je was blij als iedereen de volgende dagen in de weer was met koken, wekken, vetmelten, balkenbrij, bloedworst en rolpens maken en als de worsten weer in de '*wimme*' (aan de zolder) hingen. De varkens-blaas kreeg ik als foekepot.

In de jaren 50 veranderde er veel. Er werd een werktuigenvereniging opgericht waardoor boeren samen machines kochten en gebruikten. De tractor kwam en het paard ging. Evenals de stier die door de KI (kunstmatige inseminatie) werd vervangen. Voor volwassenen was het leven zwaar en men had dikwijls zorgen. Mijn kindertijd was zorgeloos en veilig.

PLAATSENGIDS.NL: het gemak dient de mens!

Plaatsengids.nl is anno 2010 aan het uitgroeien tot dé online encyclopedie met gedegen informatie over alle 6.000 Nederlandse plaatsen. Met name over topografie, cultuurhistorie, bezienswaardigheden, ruimtelijke ordening en recreatiemogelijkheden. Alle thans nog bestaande dorpen, steden, gemeenten, streken en provincies hebben een eigen homepage (totaal circa 3000 stuks). En ook alle circa 3000 buurtschappen krijgen in de loop van 2010 een eigen homepage, onder het dorp of de stad waaronder zij vallen. In de loop der tijd zullen ook alle *verdwenen* plaats- en gemeentenamen worden vermeld.

Plaatsengids.nl is primair opgezet voor mensen die vanwege hobby of beroep geïnteresseerd zijn in cultuurhistorie, volkscultuur, cultuurtoerisme, natuur en/of topografie van Nederlandse plaatsen. Mensen die heemkundige aspecten van plaatsen bestuderen, en specialisten zoals genealogen, geografen, cartografen, topografen, naamkundigen, posthistorici en prentbriefkaartverzamelaars.

Plaatsengids.nl is opgezet vanuit de missie en passie van oprichter en hoofdredacteur Frank van den Hoven: het bestuderen en in brede kring onder de aandacht brengen van de topografische, cultuurhistorische en toeristische bijzonderheden van alle 6000 Nederlandse plaatsen. Frank heeft hier al een viertal boeken over geschreven, maar tegenwoordig ligt het voor de hand deze informatie ook via het Internet toegankelijk te maken. Zo kunnen *wij* dagelijks informatie bijwerken en kunt *u* de specifieke informatie in een paar muisklikken raadplegen. En nog gratis ook!

De redactie van Plaatsengids.nl houdt dagelijks de media bij en is geabonneerd op tientallen tijdschriften en nieuwsbrieven. Wij zijn blij met de medewerking van de vele tientallen vrijwillige lokale, regionale en thematische redacteurs die samen met ons Plaatsengids.nl tot het meest uitgebreide naslagwerk maken van alle Nederlandse plaatsen. Wilt u meewerken om ook uw buurtschap, dorp, stad, gemeente, streek of thema goed 'op de kaart' te zetten? Meld u aan op de pagina **Redactie**. We hopen over enkele jaren een 'nieuwe Van der Aa' in twaalf delen te kunnen uitgeven, één deel per provincie. Het was hoog tijd om dit gerenommeerde, 160 jaar oude *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* bij te werken.

Voor meer informatie zie de website: www.plaatsengids.nl.

HISTORISCH GRONDGEBRUIK IN DE GEMEENTE EPE (11)

Peter Stork

8. Beken en watermolens (5)

Voormalige kopermolen in Zuuk (9) en Zuiker korenmolens (10)

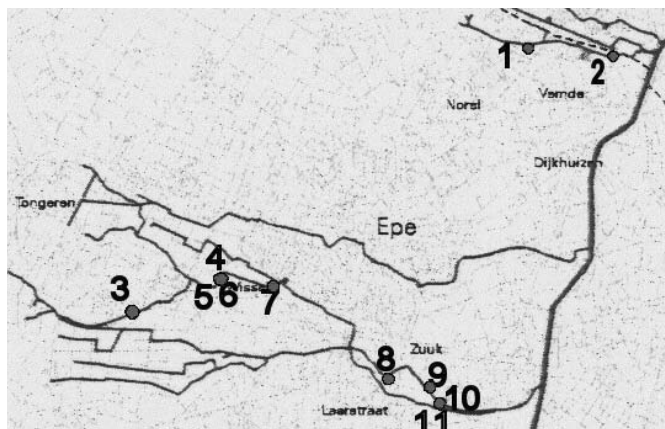
Na de Kopermolen (8) wordt de beek in de omgeving van de Gelriaweg opnieuw opgeleid, nu voor de voormalige korenmolens in Zuuk (9) en verderop de Zuiker korenmolens (10).

De korenmolen in Zuuk lag net voor de gebouwen van de VMI (Veluwe Machine Industrie) en was in 1580 illegaal gebouwd door Jacob Pouwels, onder de korenmolens van Wolbert Adriaens (zie kopermolen). In 1720 was Gerrit Gerrits de laatste mulder. De molen moet rond 1730 zijn afgebroken door Wychman Brants en Egbert Wychmans van de Zuiker korenmolens (10).

De Zuiker korenmolen, even verder stroomafwaarts, is als gebouw nog herkenbaar met twee moderne waterraderen.

In 1553 was Jacob Janss Pouwels eigenaar. Van vóór die datum zijn namen bekend van Jacob Martenss Moller, Cornelis Andriessen Schuerman en Goris Lubberts. Rond 1700 was Tijs Gerritsen mulder en van 1712-1720 Egbert Wigmans, met daarnaast vanaf 1731 Wychman Brants. Door de afbraak van de korenmolen in Zuuk (9) van Gerrit Gerrits rond 1730 kwam er meer ruimte om een stuwvijver aan te leggen en er een molen met twee raderen van te maken.

Wychman Brants verkocht de korenmolen met de erfpacht van het water in 1751 aan Frans Jan Haack. Deze richtte in 1763 links van de beek een nieuwe molen in, die hij betrok bij de kopermolen, door er een duitenknipperij in onder te brengen. Deze duitenknipperij verschaftte aan zes à zeven man werk. Met de kopermolen ging deze molen in 1854 over naar de eigenaar van De Vliet in Apeldoorn, W.H. de Heus. Dit met het oog op de kopermolenonderdelen, want in 1856 kocht Gerrit Cornelis Schoep zowel de korenmolen als de naastliggende voormalige duitenknipperij.

Rond 1862 werd de duitenknipperij omgebouwd tot papiermolen. In 1864 werd deze molen verkocht aan Gerrit Hendrik Schoep en in 1869 de korenmolen aan Johannes Berkhoff uit Epe. In 1876 werd de drie-baks waterpapiermolen aan Nicolaas van Wijk Jurriaense verkocht. In 1881 veranderde W.B. Diepenveen de papiermolen in een houtza-

gerij en fabriek van sigarenkistjes. In 1882 brandde de molen af; Diepenveen verkocht het erf met rechten aan Jacob Westernk, die er een roomboterfabriek bouwde met water- en stoomkracht.

Westernk verkocht in 1896 zijn boterfabriek Gelria aan Johannes Durks van der Meulen. In 1899 is dit opgegaan in de coöperatie Gelria.

De Coöperatieve Stoomzuivelfabriek 'Gelria' omstreeks 1905. Rechts is nog een deel van de voormalige wijer zichtbaar (foto: Honderd jaar Epe 1878-1978)

In 1901 werd uitgebreid en werd er een stoommachine geplaatst. In 1923 werd de fabriek verbouwd en uitgebreid en stichtte E.J. Prinsen er een wasserij, met drie man personeel.

In 1927/28 kwam er een uitbreiding met ruimte voor het sorteren van het wasgoed. Er was waarschijnlijk weer brand geweest, want er werd een vergunning aangevraagd voor de wederopbouw van een gedeelte van de stoomwas- en strijkinrichting. Omwonenden kwamen met klachten bij het gemeentebestuur in verband met last van vliegias door het gebruik van slechte kolen.

In januari 1944 vestigde de Eureka-werktuigenfabriek van H.F.A. de Lange uit Den Haag zich in dit complex. Er vonden diverse uitbreidingen plaats; het heet nu de Veluwe Machine Industrie.

Het waterrad van de noordelijke molen respectievelijk duitenknipperij / papiermolen / zagerij / boterfabriek had recht op een derde van het water. De zuidelijke korenmolen had twee waterraderen en recht op tweederde van het water.

De molen op de rechteroever (11) is altijd korenmolen geweest. Hij stond vanouds bekend als de Zuuker Korenmolen. Sinds 1886 is de familie Bourgonje hier eigenaar van. Vanwege bevroeringsgevaar in de strenge winter van 1929 moest de molenaar het rad van deze molen noodgedwongen 's nachts door laten draaien. Een enkele buur stelde dit blijkbaar niet op prijs. W. Terwel schreef hierover in *Zuuk heeft weer een waterrad*:

'Begin 1929 komt er bij de Zuuker watermolenaar H. Bourgonje een schrijven binnen van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Epe. Er zijn klachten binnen gekomen over het lawaai dat het waterrad van de waterkorenmolen maakt gedurende de nacht. Bourgonje wordt gelast om het rad gedurende de nacht stop te zetten. Dat het water dan aan het einde van de molengoot naar beneden valt en dit uiteraard ook niet geruisloos gaat, is blijkbaar niet bezwaarlijk.'

Volgens Hein Bourgonje heeft men het rad indertijd enige nachten door laten draaien, maar daarna liep het alsnog 's nachts onder luid gekraak vast. Enige weken kon er toen niet gewerkt worden. In zijn jeugdijaren heeft Bourgonje met het rad gewerkt. Net na de oorlog werd er nog zelfverbouwde tabak gesneden.

De korenmolende dienst tot 1950, waarna het interieur verdween en de resten van de beide waterraderen van de Zuuker molens opgeruimd werden. Alleen het molenhoofd met de waterval bleef bestaan. Ter gelegenheid van het 45-jarig bestaan van de VMI in 1990 plaatste dit bedrijf weer een nieuw water-rad als eerbetoon aan de watermolen van weleer. De toen 95-jarige Bourgonje stelde het rad in gebruik.

De beide waterraderen bij de VMI, links het gebouw van de voormalige Zuuker korenmolen (foto: J. Meijer)

In de 19e eeuw lagen er wijerds boven de beide molenplaatsen in Zuuk, zoals blijkt uit kaarten uit die tijd. De wijerds boven de kopermolen en die aan de westelijke beekoevers vóór de Zuuker korenmolen zijn vermoedelijk al in de tweede helft van de 19e eeuw verdwenen.

Volgens molenaar Hein Bourgonje heette het drassige land boven de Zuuker Korenmolen indertijd de 'hoge wieje', dus de hoge (bovenste) wierd. De wierd tussen de beek en de Gelriaweg is rond 1950 gedempt om plaats te maken voor fabrieks- en parkeerterrein.

Aquaduct Vlasbeek over Dorpsbeek aan de Rauwenhoffweg (foto: Henk Menke)

Het opleiden van de beek voor molenplaatsen is in het Klaarbeekstelsel vijf achtereenvolgende keren gebeurd, zodat op minstens even zo veel molens na elkaar hetzelfde water gebruikt kon worden.

De Vlasbeek

De opleiding in de Vlasbeek diende om de oversteek van het dal van Tongeren mogelijk te maken. Hierbij kruist de Vlasbeek ook de lager liggende

Dorpsbeek. Deze dalkruising stamt vermoedelijk uit de periode rond 1600, toen een moleneigenaar, mogelijk van een der Wisselse molens, water van de noordrand van het dal van Tongeren via de Vlasbeek op zijn rad wilde hebben. Later heeft men greppels ten behoeve van de ontwatering van het Tongerense Veen op de lager liggende Dorpsbeek aangesloten.

Aan het eind van de Klaarbeek staat een pompgebouwtje dat ten behoeve van het infiltratieproject aan de Koekenbergweg in Epe periodiek water onttrekt aan de samenloop van de Klaarbeek en de Verloren Beek. Verder loopt de gezamenlijke beek onder de A50 door en over de Grift om ten slotte uit te monden in het Apeldoorns kanaal.

Waterinlaatgebouw van Vitens aan de Bekenwalweg (foto J. Meijer)

In het verleden is veel strijd geleverd om het water. De molenaar mocht natuurlijk niet zomaar graven. Om te beginnen moest hij toestemming hebben van de grondeigenaar om op diens terrein een beek te graven of te verleggen. In Tongeren, Wissel en Zuuk bestond dat terrein uit de 'gemeene velden' van de geërfdn van de buurtschappen, dus heide die (gemeenschappelijk) gebruikt werd voor het begrazen door schapen, het steken van plaggen, enz. Omdat dit terrein van de geërfdn op die manier van overmatig water werd verlost, zagen die daar wel voordeel in.

We moeten hierbij wel bedenken dat de grondwaterstand in met name de 17e eeuw – de tijd dat de meeste molens gesticht werden – veel hoger was dan nu. De molenaars mochten echter ook weer niet te veel water onttrekken, omdat daardoor het veen uitdroogde. Dit leverde nogal eens conflicten op, zoals tussen de eigenaren van het landgoed Tongeren en de geërfdn enerzijds, en de Wisselse molenaars anderzijds. Dit blijkt uit archiefstukken van het landgoed Tongeren. Wartena schreef hierover in *Tongeren, de geschiedenis van een Veluwe buurtschap*: *'Doordat er steeds meer watermolens werden gesticht op de beken in Epe, probeerden de molenaars, in hun behoefte om zich van voldoende water te voorzien, de beeklopen steeds*

verder uit te graven en de sprengen te vergroten. Hierdoor kwamen zij in botsing met degenen die eigendoms- of gebruiksrechten op deze grond hadden. Kort na 1820 gaf Rauwenhoff, de eigenaar van het landgoed Tongeren, zijn boeren opdracht de juist uitgegraven waterleidingen en kommen weer dicht te werpen. Maar even snel werden zij door de molenaars weer open gegraven. Soms waren beide partijen tegelijkertijd op hetzelfde punt bezig. Het verweer van de molenaars, die stelden dat zij alleen de door schapen ingetrapt oevers herstelden, werd niet geloofd: er waren metalen schoppen gebruikt en geen houten, zoals gebruikelijk bij regulier onderhoud.'

Het recht op gebruik van 'het lopende water' moest verkregen worden door een jaarlijkse betaling aan de Gelderse Rekenkamer. In het begin van de 18e eeuw was dit drie gulden. Dit waterrecht werd gegeven in de vorm van een '*eeuwigdurende, doch versuijmelingen erfpacht*', wat inhield dat bij verzuim van betaling de overeenkomst ontbonden werd. Daarnaast moest iedere molenaar over het gebruik van het water regelingen treffen met eventueel aanwezige eigenaren van boven- en onderliggende molens. Dat leverde weleens problemen op. Maar niet alleen de molenaars, ook de latere wasbazen leefden nogal eens in onmin met elkaar. In het begin van de vorige eeuw liet in Wissel de ene wasbaas zijn gebruikte water weer teruglopen in de beek, zodat de volgende, zijn buurman, dit weer moest innemen voor zijn was.

De Verloren Beek

Diverse watergangen zijn bij de ontginning van het Wisselse Veen gegraven voor de waterafvoer. Ter hoogte van de Kerkstraat komen zij samen en volgt het water de Papenstraat richting Dorpenweg om voor het Kanaal samen te komen met de Klarbeek. Tezamen wordt dit de Verloren Beek genoemd. Het water van de Verloren Beek is als kwelwater afkomstig uit de stuwwal en treedt zonder menselijke ingreep aan de oppervlakte. Het meest westelijke deel van het stelsel (bovenloop Tongerense Beek, Witte Beek) is rond 1700 bij de Boerweg afgekoppeld van de toestroom naar het Wisselse Veen ten behoeve van de watervoorziening van de Achterste Molen en de Wisselse molens.

Er zijn twee mogelijke verklaringen voor de naam Verloren Beek. Ten eerste: de 'onthoofding' van de genoemde bovenloop van de oorspronkelijke loop. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat op de beek nooit molens zijn gebouwd. Een aanvraag daartoe van omstreeks 1822 werd afgewezen wegens bezwaren van derden. Economisch gezien was deze beek 'verloren'.

(Wordt vervolgd)

KUNSTENARES WILHELMINA

Dianne Hamer

In het artikel van Gerrit van Laar vertelde hij onder andere over koningin Wilhelmina die hij in het bos van Gortel zag schilderen; het leek mij interessant om daar wat dieper op in te gaan. In 2006 is er een tentoonstelling geweest in Paleis Het Loo van haar schilderijen en tekeningen en ter gelegenheid hiervan is er een prachtige catalogus van haar werk verschenen.

Koningin Wilhelmina kreeg haar eerste schilder- en tekenlessen als jong meisje binnen het voor haar vastgestelde lesprogramma. Voor meisjes 'van goeden huize' was het gebruikelijk om artistiek gevormd te worden, dit maakte deel uit van hun opvoeding, en dat gold uiteraard ook voor de jonge prinses Wilhelmina. De verplichte lessen sloegen bij haar heel erg aan en zorgden ervoor dat zij zeer enthousiast werd. Haar leven lang heeft zij zeer hartstochtelijk getekend en geschilderd. Wilhelmina werd een landschapschilderes die haar inspiratie opdeed in de wijde wereld om haar heen. Voor haar was de kunst niet alleen een toevlucht uit haar drukke leven tijdens haar vijftigjarige regeringsperiode, maar ook een manier om uiting te geven aan haar diepe verbondenheid met Gods schepping. De natuur vormde dan ook haar enige en onuitputtelijke bron van inspiratie. In een tentoonstellingscatalogus van 1933 vertelde ze:

'Steeds heeft het hooien mij geboeid en tot schilderen geïnspireerd. De bekoorlijke wijze waarop de oppers de horizontale lijn van het grasveld breken, gepaard aan de oneindige afwisseling van kleuren, welke zij te zien geven, dit alles geeft zooveel poëzie aan het landschap; vooral wanneer dit omlijst wordt door oude boomgroepen, waardoor intieme hoekjes ontstaan.'

Wanneer zij kon, trok Wilhelmina de natuur in om op een mooi plekje te gaan zitten schetsen. Hiervoor gebruikte zij kleine plankjes die in de schilderskist konden worden opgeborgen of geprepareerde, op board geplakte doeken, van een formaat dat makkelijk kon worden meegenomen. Toen zij in 1932 door de Haagse kunstenaarsvereniging Pulchri Studio tot werkend lid werd benoemd, beschouwde zij dit als een bekroning van haar artistieke carrière en als erkenning van haar professionaliteit als kunstenares. Zij heeft regelmatig deelgenomen aan tentoonstellingen en in de jaren 1932-1934 en 1949-1951 stelde zij solotentoonstellingen samen van haar werk die op vele plaatsen in Nederland en de toenmalige overzeese gebiedsdelen te zien waren. Sinds 1951 waren haar schilderijen en tekeningen niet meer in het openbaar getoond.

Wilhelmina's eerste leermeester was Frits Jansen (1856-1928), die sinds 1887 onderdirecteur van de Haagse Academie voor Beeldende Kunsten was. Jansen bracht haar de eerste beginselen van perspectief en kleurenleer bij door middel van het tekenen naar ijzerdraadfiguren en blokmodellen. Daarna volgde het werken naar voorwerpen uit het dagelijkse leven, zoals een vaas, een kruik of een kruiwagen en het natekenen van gipsafgietsels van beroemde beeldhouwwerken. Pas later nam Jansen Wilhelmina en haar hofdames (die ook deelnamen aan de lessen) mee naar buiten en werd de natuur in het park bij Soestdijk of Het Loo

bestudeerd. In 1898 was haar leertijd afgesloten. Van Wilhelmina's jeugdwerk is niet veel bewaard gebleven, waarschijnlijk heeft zij het meeste weggegooid toen zij in 1921 *'de oude rommel uit mijn jeugd (had) opgeredderd.'*

In 1919 nam zij opnieuw schilder- en tekenlessen en haar leraar werd Albert Roelofs (1877-1920), een vermaarde schilder in die dagen. Hij schilderde vooral figuurstukken en portretten. Voor koningin Wilhelmina zijn zijn lessen heel belangrijk geweest. Een nieuwe wereld – *'met al de bezieling en al het kunstgenot dat zij geven kan'* – ging voor haar open. Roelofs liet haar aanvankelijk alleen met zwart krijt tekenen, later ging zij met kleuren werken, eerst met pastelkrijt en daarna met olieverf. De lessen werden bijna allemaal buiten gegeven, waar nauwkeurige studies van de natuur werden gemaakt. De structuur van blaadjes, takjes, wolken, bomen, velden en heuvels werd ontleed, tot Wilhelmina landschappen *'met het boeiende spel van licht en schaduw'* kon neerzetten.

Na de plotselinge dood van Roelofs in 1920 nam Willem van Konijnenburg (1868-1943) zijn taak over. Wilhelmina noemde hem in haar brieven, enigszins spottend, *'Knien'*. Hij stelde een soort schildershandleiding voor haar samen, waarin hij technische aanwijzingen wat betreft perspectief, lichtval en compositie opnam maar ook filosofische overpeinzingen. Hij spoorde de koningin aan op groter formaat te gaan werken: *'Ik hoop, het is mijne hartewensch, dat de gevoelens die Hare Majesteit dezen zomer in de kleine studies uitgedrukt heeft zich in een groot sentiment zullen verenigen, dat de aanleiding kan worden in de natuur een motief te vinden, dat in het najaar een werk van grooter formaat kan doen ontstaan.'*

Van Konijnenburg was van mening: *'De natuur mag er zijn, maar zij staat onder de kunst; eerst in de kunst vindt de natuur haar apotheose'*, maar Wilhelmina had als land-

De foto's bij dit artikel zijn genomen in de bossen bij Gortel, een gebied waar koningin Wilhelmina graag schilderde (foto's: Dianne Hamer)

schapschilderes pur sang een andere mening: *'Liefde en eerbied voor bestaande natuur blijft bij mij hoofdzaak en uitgangspunt.'*

In 1922 werd de vaste samenwerking beëindigd, wel kreeg ze nog op incidentele basis les van hem.

Met Arnold Gorter (1866-1933), een echte landschapschilder, verliep de samenwerking bijzonder goed. Hij heeft de koningin en haar familie in 1922 vergezeld op een vijf weken durende vakantiereis naar Noorwegen. Tijdens deze tocht is hard gewerkt. Na deze tocht is Gorter waarschijnlijk nooit meer op Het Loo geweest. Met zijn opvolger Louis van Soest (1867-1948) heeft Wilhelmina ook hard gewerkt, zowel binnenshuis als buiten: een auto bracht de koningin en Van Soest onder andere naar Leuvenum, Gortel, Elspeet en het Uddelermeer. Op 17 augustus 1922 werden ze naar Vierhouten gebracht en vandaar gingen ze te voet naar Elspeet, *'een flinke doch loonende marsch!'* Zij konden het goed met elkaar vinden en Van Soest schroomde niet tijdens de lessen af en toe het palet van de vorstin over te nemen, *'om het voor te doen, dus ook heel gewoon, zoals ik dit deed met mijn leerlingen.'* Hun samenwerking duurde voort tot aan de Tweede Wereldoorlog.

Tijdens de oorlog verbleef Wilhelmina in Engeland en nam zij, na een korte onderbreking, het schilderen en tekenen weer op. Ze trok al gauw weer de natuur in, gekleed in een eigengemaakte broek van blauw baai – *'heerlijk warm en ik loop rokloos rond als een Katwijksche visscher, op mijn hoofd een verbeterde eigen gemaakte constructie.'*

Buiten legde ze de motieven en kleuren vast die ze later in het atelier ging uitwerken. Vrijwel direct na haar terugkeer in Nederland nam zij het penseel weer ter hand, dit was vooral in Den Haag, want pas in het voorjaar van 1946 kon Het Loo na een herinrichting weer betrokken worden. Wilhelmina trok er veel op uit, op de fiets of per rijtuig waarvan zij zelf de paarden mende. Haar schildersgerei ging mee en vaak zat ze 's ochtends om vier of vijf uur al aan de IJssel of in het park van Het Loo te schilderen. Niet omdat zij, als oudere, minder slaap nodig had, maar vanwege het licht, *'omdat ik dat eerste licht moet hebben. Dat is zo mooi, het sterke van het jonge.'*

Op latere leeftijd gebruikte zij een schilderswagen, die in 1909 naar haar eigen ontwerp was vervaardigd. In deze overdekte wagen stond wat eenvoudig meubilair en een kacheltje, waardoor Wilhelmina overdekt en warm, maar toch buiten, kon zitten schilderen. Deze expedities ondernam zij natuurlijk niet alleen. Er ging altijd een lakei mee voor hand- en spandiensten, een koetsier of chauffeur voor het vervoer en een hofdame voor het gezelschap. Niemand mocht zich met het schilderen bemoeien!

De hofdames lazen de koningin voor, tekenden met haar mee of hielpen de modellen in bedwang te houden. Zo beschreef mevrouw Van Wassenauer een schildersessie in de buitenlucht: *'Toen gingen wij er heel gezellig samen op uit. H.M. droeg de teekenplank, ik de doos met potloden, het fleschje fixatief en tube om te spuiten. Achter ons volgde de lakei met de twee 'pliants' (vouwstoeltjes). Bij aankomst aan de boerderij werd buiten voor de schuur eerst een groot zeil op de grond gelegd, daarover een plaid, waarop de twee tabouretjes geplaatst werden. De Koningin nam nog een plaid over de beenen en ging ijverig aan het tekenen van een der groote nieuwe werkpaarden, die de Prins onlangs gekocht had. Het was een moeilijk werk, want het goede dier wilde niet lang stil staan. [...]*

Na 't paard kwam een jong varkentje aan de beurt en het was meer dan amusant de boer te zien poseeren met dat lieve diertje op schoot, dat soms ontzettend tegenstribbelde. Om het maar stil te houden ging ik een beetje krabben op zijn roze neusje en dacht het goed te doen toen de Koningin plotseling vol walging uitriep: "Mais Madame, comment pouvez-vous!" (Maar Mevrouw, hoe kunt U!)

Ook prins Hendrik en prinses Juliana gingen vaak mee op deze expedities in de buitenlucht, maar zij moesten zich tijdens deze uren dan wel vooral zelf amuseren.

Koningin Wilhelmina had een aantal geliefde schilderplekken in de gemeente Epe, bijvoorbeeld bij kasteel Cannenburch in Vaassen en zij kwam ook regelmatig in Gortel. Zoals Van Laar opmerkte, schilderde zij in een prieeltje bij het Boshuis, een voormalig jachthuis van prins Hendrik. Dit prieeltje of theehuisje stond ongeveer 35 m ten zuiden van de Wilhelminaboom nabij het Boshuis te Gortel en werd ook wel het Zomerhuusie genoemd. Het was een achthoekig huisje van rechtopstaand rondhout, aan de binnenzijde bekleed met riet of heide. Het huisje had een doorsnede van circa 5 meter en had een spitse kap van riet. Binnenin waren langs de kant banken aangebracht van rondhout. De opening was gericht naar het noordoosten. Hier had men rond de eeuwwisseling nog een schitterend uitzicht over Gortel en haar omringende kampen en heidevelden. Men kon zelfs de Woldberg bij 't Harde zien. Koningin Wilhelmina zat hier graag en was soms al vroeg in de morgen op pad om het gedeelte tussen Niersen en Gortel, over de Barnt, te wandelen, gevolgd door een hofauto. Ze was erg geliefd bij de inwoners van Gortel, waar ze bij de oudere mensen tweemaal per jaar op bezoek kwam.

Bronnen

Ampt Epe, nr. 127, p. 6. 'Veldnamen in de Koninklijke Houtvesterijen Het Loo (1)' door Harry Bouwman.

Marieke E. Spliethoff, Emerentia van Heuven-van Nes, Mieke Jansen, Paul Rem, *Koningin Wilhelmina Schilderijen en tekeningen*, Zwolle, 2006.